

Teorie a praxe médií

Petr Macek

Tato e-kniha vznikla v rámci realizace projektu
Strategický rozvoj Univerzity Hradec Králové,
reg. č. CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002427.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Recenzenti: PhDr. Petr Bednařík, Ph. D.
doc. PhDr. Pavel Zíkl, Ph.D.

Do elektronické podoby převedeno v roce 2021.

ISBN 978-80-7435-837-1 (online, pdf)

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0
CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Základní informace o předmětu

Vyučující: Mgr. Petr Macek, Ph.D.

Kontakt: petr.macek@uhk.cz

Hodinová dotace přímé výuky: 26 hodin

Hodinová dotace e-learningu: 20 hodin

Pravidla komunikace s vyučujícím: prostřednictvím e-mailové korespondence a korespondence v Moodle..

Osnova předmětu

1	Média a technologie – orální kultura a knihtisk	8
1.1	Médium je poselství	8
1.2	Orální kultura	9
1.2.1	Vznik jazyka	9
1.2.2	Charakteristika orální kultury	10
1.3	Knihtisk	11
2	Média a technologie – masová a audiovizuální média	14
2.1	Vznik moderních masových médií.....	14
2.2	Chronologie vývoje moderních médií.....	14
2.3	Vliv vzniku audiovizuálních médií na lidské myšlení	15
3	Média a teorie liberální demokracie	18
3.1	Moderní politické myšlení	18
3.2	Historie prosazování svobody projevu.....	19
3.3	Svoboda projevu v teorii liberální demokracie	21
3.4	Limity svobody projevu	22
4	Masová média a masová společnost	25
4.1	Vznik moderní masové společnosti	25
4.2	Charakteristika masové společnosti	26
4.3	Média a teorie masové společnosti	27
5	Média jako instituce svobody slova.....	30
5.1	Média jako společenská instituce.....	30
5.2	Veřejnoprávní média.....	31
6	Systém médií v České republice	34
6.1	Veřejnoprávní média.....	34
6.1.1	Česká televize	35
6.1.2	Český rozhlas	37
6.1.3	Česká tisková kancelář.....	37
6.2	Komerční média	37
6.3	Aktuální situace.....	38
7	Manipulace s mediálními informacemi	41
7.1	Mediální manipulace	41

7.2	Příčiny manipulace na individuální rovině	42
7.2.1	Selhání lidského poznání	42
7.2.2	Krise důvěry ve schopnosti lidského poznání	43
7.3	Příčiny manipulace na kolektivní rovině.....	44
7.3.1	Krise důvěry v instituce	44
7.3.2	Krise tisku.....	44
7.3.3	Digitální vystřízlivění	45
8	Aktuální problematika šíření dezinformací	47
8.1	Aktéři mediálních manipulací	47
8.1.1	Islámský stát	47
8.1.2	Rusko	48
8.1.3	Čína	49
8.2	Ruské vměšování do amerických prezidentských voleb v roce 2016.....	50
9	Digitální technologie a mediální informace.....	53
9.1	Digitální revoluce.....	53
9.2	Přehlcení informacemi	53
9.3	Digitální technologie a lidské kognitivní schopnosti.....	55
10	Současné a budoucí výzvy mediálního světa.....	58
10.1	Budoucnost seriózní žurnalistiky	58
10.2	Regulace informací jako nástroj proti manipulacím?.....	59
10.3	Pravda v post-pravdivé době?	60

Literatura

ALVAROVÁ, Alexandra: *Průmysl lži: propaganda, konspirace a dezinformační válka*. Praha: Stanislav Juhaňák – Triton, 2019.

ANDERSON, Benedict: *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008.

BARENDT, E. M.: *Freedom of speech*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

BEDNAŘÍK, Petr – JIRÁK, Jan – KOPPLOVÁ, Barbara: *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011.

COHEN-ALMAGOR, Raphael: *Speech, media and ethics: the limits of free expression, critical studies on freed of expression, freedom of press and the public's right to know*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2005.

DeFLEUR, Melvin: *Teorie masové komunikace*. Praha: Karolinum, 1996.

DVOŘÁK, Tomáš (ed.): *Kapitoly z dějin a teorie médií*. Praha: Akademie výtvarných umění v Praze, 2010.

ECO, Umberto: *Skeptikové a těšitelé*. Praha: Argo, 2006.

GELLNER, Ernest André: *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003.

GREENWOOD, Sue: *Future journalism: where we are and where we're going*. London: Routledge, Taylor and Francis Group, 2018.

GREGOR, Miloš – VEJVODOVÁ, Petra: *Nejlepší kniha o fake news, dezinformacích a manipulacích*. Brno: CPress, 2018.

- HARE, Ivan (ed.): *Extreme speech and democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- HARRINGTON, Austin: *Moderní sociální teorie, základní témata a myšlenkové proudy*. Praha: Portál, 2006.
- HERCZEG, Jiří: *Meze svobody projevu*. Praha: Orac, 2004.
- HVÍŽDALA, Karel: *Moc a nemoc médií*. Praha: Máj, Dokořán, 2003.
- Information manipulation: A Challenge for Our Democracies*. A report by the Policy Planning Staff (Ministry for Europe and Foreign Affairs) and the Institute for Strategic Research (Ministry for the Armed Forces) of the Republic of France, 2018.
- JAGER, Petr: *Svoboda projevu: demokracie, rovnost a svoboda slova*. Praha: Auditorium, 2007.
- JIRÁK, Jan – KOPPLOVÁ, Barbora: *Masová média*. Praha: Portál, 2009.
- JIRÁK, Jan – KOPPLOVÁ, Barbora: *Média a společnost*. Praha: Portál, 2007.
- KONČELÍK, Jakub – VEČERA, Pavel – ORSÁG, Petr: *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010.
- KŘÍŽEK, Viktor: *Když rádio měnilo svět*. Dvůr Králové nad Labem: ELLI print, 2007.
- LEVARIE, Norma: *The art and history of books*. New Castle: Oak Knoll Press, London: British Library, 1995.
- LEVITSKY, Steven – ZIBLATT, Daniel: *Jak umírá demokracie*. Praha: Prostor, 2018.
- McCOMBS, Maxwell: *Agenda setting: nastolování agendy, masová média a veřejné mínění*. Praha: Portál, 2009.
- McLUHAN: *Člověk, média a elektronická kultura: výbor z díla*. Brno: Jota: 2000.
- McLUHAN, Marshal: *The Gutenberg Galaxy: the making of typographic man*. New York: New American Library, 1969.
- McLUHAN, Marshal: *Jak rozumět médiím*. Praha: Mladá fronta, 2011.
- McNAIR, Brian: *Sociologie žurnalistiky*. Praha: Portál, 2004.
- McQUAIL, Denis: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2009.
- MILO, Dario: *Defamation and freedom of speech*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2008.
- POKORNÝ, Jan: *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl, kultura*. Praha: Grada, 2010.
- POMERANTSEV, Peter: *Nic není pravda a všechno je možné: surreálné srdce nového Ruska*. Praha: Dokořán, 2016.
- POSTMAN, Neil: *Ubavit se k smrti: veřejná komunikace ve věku zábavy*. Praha: Mladá fronta, 2010.
- POUPEROVÁ, Olga: *Institucionální aspekty regulace médií*. Praha: Wolters Kluwer, 2013.
- PROKOP, Dieter: *Boj o média: dějiny nového kritického myšlení o médiích*. Praha: Karolinum, 2005.
- RAMONET, Ignacio: *Tyranie médií*. Praha: Mladá fronta, 2003.

Reuters Institute Digital News Report 2018 (dostupné z <http://www.digitalnewsreport.org/>).

SIEBERT, Frederick – SCHRAMM, Wilburg Lang – PETERSON, Theodore Bernard: *Four theories of press: the authoritarian, libertarian, social responsibility, and Soviet communist concept of what the press should be and do*. Freeport, N. Y.: Books for Libraries Press, 1973.

SNYDER, Timothy: *Cesta k nesvobodě: Rusko, Evropa, Amerika*. Praha: Paseka, Prostor, 2019.

SNYDER, Timothy: *Tyranie, 20 lekcí z 20. století*. Praha: Paseka, Prostor, 2017.

SPITZER, Manfred: *Digitální demence, jak připravujeme sami sebe a naše děti o rozum*. Brno: Host, 2014.

SPITZER, Manfred: *Kybernemoc, jak nám digitalizovaný život ničí zdraví*. Brno: Host, 2016.

STEPHENS, Mitchell: *Beyond news: the future of journalism*. New York: Columbia University Press, 2014.

SUAREZ, Michael F. (ed.): *The book: a global history*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

THOMPSON, John: *Média a modernita: sociální teorie médií*. Praha: Karolinum, 2004.

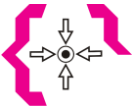
VALEŠ, Lukáš: *Dějiny politických teorií*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007.

Požadavky na ukončení předmětu

Vzhledem k charakteru předmětu a seminárnímu způsobu práce bude zápočet udělen za splnění dílčích úkolů:

- Aktivní práce v semináři a průběžná reflexe zadaných textů.
- Skupinová příprava prezentace aktuálního mediálního tématu.
- Písemná reflexe knihy T. Snyder: *Tyranie – 20 lekcí z 20. století* (Paseka, Prostor, 2017) v rozsahu 2-3 normostran.
- Písemná reflexe vlastních používaných mediálních zdrojů (rozsah 2-3 normostrany).

Význam ikon v textu

Cíle

Na začátku každé kapitoly je uveden seznam cílů.

Časová náročnost

Udává, kolik času budete přibližně potřebovat k nastudování kapitoly.

Pojmy k zapamatování

Seznam důležitých pojmů a hlavních bodů, které by student při studiu tématu neměl opomenout.

Poznámka

V poznámce jsou různé méně důležité nebo upřesňující informace.

Kontrolní otázky

Prověřují, do jaké míry student text a problematiku pochopil, zapamatoval si podstatné a důležité informace.

Souhrn

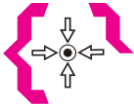
Shrnutí tématu.

Literatura

Použitá ve studijním materiálu, pro doplnění a rozšíření poznatků.

1 Média a technologie – orální kultura a knihtisk

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o vlivu technologií na předávání informací.
- Budete mít základní znalosti o vzniku jazyka jako svébytného nástroje lidské komunikace.
- Získáte informace o charakteristice orálních, preliterárních kultur.
- Budete mít přehled o vlivu vynálezu knihtisku na lidskou komunikaci a uspořádání společnosti a kultury.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- Média a technologie
- Médium je poselství
- Preliterární kultury
- Orální kultury
- Knihťisk

1.1 Médium je poselství

„The medium is the message.“ – „Médium je poselství.“ Na začátku naší cesty krajinou moderních médií je dobré připomenout klíčovou tezi jednoho z předních mediálních teoretiků, kanadského filosofa a spisovatele Marshalla McLuhana (1911-1980), již vyjádřil ve své stěžejní práci *Jak rozumět médiím: extenze člověka* z roku 1964.¹

Tato zásada tvoří jeden z klíčů pro pochopení moderního mediálního světa a představuje i vhodnou vstupní bránu pro naši úvodní kapitolu, v níž chceme uvažovat o vzájemném vztahu médií, sdělovacích a komunikačních prostředků, a technologií v nejširším slova smyslu. Je technologie pouze neutrálním nosičem, který zprostředkovává předávání informačního obsahu nebo má zásadní vliv na naše vnímání reality i na strukturu světa a společnosti, v níž se pohybuje?

Marshall McLuhan se domníval, že druhé z navrhovaných řešení je bližší skutečnosti. Předtím, než se začneme zabývat tím, jak média ovlivňují život moderní společnosti a moderního politického života, je dobré si uvědomit, že při snaze o správné porozumění médiím nejde jen o dnes často diskutované otázky pravdivost, faktické správnosti nebo ekonomických vztahů. Svoji zásadní roli hraje i to, skrze jaké technologické prostředky, skrze jaký „hardware“ danou informaci přijímáme. Každá nová technologie, každý nový

¹ V českém překladu srov. McLUHAN, Marshal: *Jak rozumět médiím*. Praha: Mladá fronta, 2011, s. 20-35.

způsob sdělování a předávání informací hluboce ovlivňuje uspořádání společnosti i styl našeho života a přináší výrazné změny měřítka i tempa vnímání okolního světa.

Dobře si to můžeme uvědomit, pokud se zamyslíme nad změnami, které do našich životů přinesly moderní vynálezy spojené s průmyslovou revolucí. Kupříkladu železnice neznamenal pouze zrychlení dopravy, ale radikálně proměnila vzhled moderních měst, v nichž se z nádraží staly nové chrámy průmyslového věku. Díky sdílení stejného dopravního prostředku přispěla k demokratizaci společnosti. Železnice proměnila naše vnímání krajiny, otevřela nové obzory, výrazně zvětšila měřítko světa, který byl člověk schopen vnímat i tempo, s nímž nové informace vstřebával.

Technologie ale neovlivňuje pouze fyzickou strukturu našeho světa, uspořádání společnosti a vnímání prostředí, do něhož jsme zasazeni. Hluboce zevnitř utváří i naše myšlení, samotné základní kameny naší racionality. Dobře je to patrné například na strukturálních rozdílech mezi původními preliterárními společnostmi a společnostmi, které si osvojili písmo. Právě tuto tezi chceme blíže analyzovat na následujících stránkách a ukázat, že způsob, jakým přijímáme informace je stěžejní pro náš způsob vnímání a porozumění realitě okolního světa, jinými slovy, že „Médium je poselství“.

V této kapitole se budeme zabývat dvěma klíčovými epochami, které předcházely nástupu moderních masových sdělovacích prostředků: orální kulturou preliterárních společností a změnami, které přinesl do kulturního, společenského a politického života knihtisk.

1.2 Orální kultura

Svět preliterárních kultur představuje pro dnešního člověka vzdálený, obtížně uchopitelný exotický svět. Ale právě vzhled do struktury a způsobu života těchto společností umožňuje lépe pochopit, jakou roli hraje v lidském myšlení a společenském životě způsob komunikace a předávání informací – tedy technologie médií, kterou daná společnost využívá. Dříve než se ale zaměříme na charakteristiku orální kultury, zastavíme se na krátko u problematiky vzniku jazyka, jako základního lidského komunikačního nástroje.

1.2.1 Vznik jazyka

Schopnost komunikovat jazykem, tedy strukturovaným systémem znaků, je jedním z klíčových ukazatelů odlišujícím člověka od zbytku živé přírody. Přestože i zvířata jsou schopna vyvinout sofistikované komunikační systémy, můžeme připomenout např. tzv. včelí tanec, díky němuž jsou včelí dělnice schopny navádět ostatní členy roje ke zdrojům potravy a který je natolik propracovaný, že umožňuje sdělovat i vzdálenost ke zdroji nebo orientovat směr podle zdánlivého postavení slunce, je rozdíl oproti lidské komunikaci propastný. U zvířat probíhá velká část komunikace de facto nezáměrně a především u nich nenalzáme obdobu pojmového myšlení ani schopnost rozdělovat jednotlivé významové znaky na nižší jednotky (fonémy) nebo je naopak v rozsáhlejší celky (věty a celé promluvy).

Jazyk je proto navýsost lidským způsobem komunikace, základním médiem, jež umožňuje člověku sdělovat vlastní myšlenky ostatním a vstupovat s nimi do interakce. A je to také jazyk, který dává člověku schopnost myslet a abstraktně uvažovat. Vznik jazyka proto tvoří první zásadní přelom v historii mezilidské komunikace a v historii médií.²

² Srov. POKORNÝ, Jan: *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl, kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 93-105.

Kdy přesně jazyk vznikl, je ovšem stále předmětem diskuzí paleoantropologů a lingvistů. Obecně se předpokládá, že počátky jazyka musíme klást mezi oddělení lidské vývojové linie od ostatních primátů před několika miliony let a vznikem jednoznačně lidského chování někdy v době před 100 až 50 000 lety. Přesnější určení je postavené na dohadách založených na fyzických znacích lidských předků a na nalezených dokladech způsobu života a hmotných projevech inteligence, především na schopnosti vytvářet kamenné nástroje a první umělecké artefakty.

Můžeme předpokládat, že epoše jazyka předcházela doba, v níž předci člověka komunikovali pomocí znamení a signálů založených na omezeném množství zvuků a pohybech částí těla. Tento způsob komunikace ale umožňoval pouze jednoduchá sdělení a nevedl k rozvinutí složitějších myšlenkových procesů. Jedním z důvodů, proč se v prvních vývojových fázích člověka ještě nevytvořila plnohodnotná schopnost komunikovat jazykem, byla i fyzická nedostatečnost, zejména takové uspořádání hlasového ústrojí, hrtanu a jazyka, které člověku nedovolovalo mluvit.

Vznik plnohodnotné schopnosti mluvit je spojován s objevením tzv. behaviorální modernity v době před přibližně 50 000 lety. V této epoše se již objevují propracované kamenné nástroje a především první artefakty náboženské a umělecké povahy. Je nepochybné, že v této době už lidé hovořili rozvinutým jazykem. Jednalo se tak o zásadní kvalitativní změnu v oblasti komunikace. S jistou nadsázkou můžeme prohlásit, že od té doby již k žádnému tak důležitému vývoji v oblasti médií nedošlo.

1.2.2 Charakteristika orální kultury

Hlavním cílem této kapitoly je porozumět tomu, jak způsob komunikace ovlivňuje lidské myšlení i strukturu společnosti. Proto je pro nás důležitějším problémem, než jak přesně vznikla lidská schopnost užívat jazyka, otázka, jak vypadala vnitřní struktura společností a kultur, které již jazyk používaly. Nyní se tedy zastavíme u charakteristiky lidských společností, jež získaly schopnost užívat jazyk, ale ještě neznají písmo. Takovéto kultury nejčastěji nazýváme jako orální nebo preliterární.

Svět orální kultury je pro nás již vzdálenou, exotickou minulostí. Poslední zbytky kultury nesené mluveným slovem se v Evropě uchovávaly ve 20. století na Balkáně, ale v současnosti již prakticky vymizely. Přesto pro nás může být pohled do toho radikálně odlišného světa poučný, protože ukazuje, jak hluboce odlišné je fungování takovýchto společností a jak silná je změna, kterou do jejich života přináší nová mediální technologie. Dopad technologické změny je stejně intenzivní při nástupu písma i při rozšiřování nových elektronických médií. Jak připomíná již citovaný Marshall McLuhan: „Ve svém literárním prostředí nejsme o nic lépe připraveni se vyrovnat s rozhlasem a televizí, než se dokáže ghanský domorodec vyrovnat s gramotností, která jej vytrhuje z kolektivního kmenového světa a vrhá do individuální izolace. Ve svém novém elektrickém světě jsme stejně otupělí jako domorodec, který byl vtažen do naší literární a mechanické kultury.“³

Jaký je tedy život kultur mluveného slova? Jde o společnosti, v nichž neexistence trvalých písemných záznamů vytváří mnohem silnější tlak na vzájemnou sounáležitost a konzervativní stabilitu. Zatímco soukromý kontakt s psaným textem umožňuje člověku nezávisle a s odstupem kriticky zkoumat svět, v němž žije, sdílení zkušeností a poznatků mluveným slovem přivádí člověka do úzkého kontaktu se skupinou, rodinou nebo kmenem.

Neznamená to nutně, že by orální kultury byly kulturami nižších a jednodušších žánrů. Naopak jsou schopny vytvářet trvalá a rozsáhlá díla. Nejtypičtějším žánrem jsou hrdinské

³ McLUHAN, Marshal: *Jak rozumět médiím*. Praha: Mladá fronta, 2011, s. 29.

eposy, které mohou nabývat až gigantických rozměrů stovek tisíc veršů, jeden z nejrozsáhlejších, kyrgyzský epos Manas se skládá z téměř půl milionu veršů. Jak ukázal pozoruhodný výzkum řecké tradice homérských eposů Iliady a Odyssei vznikají orální díla svébytným způsobem, v němž přednášející básníci čerpají s mnohasetleté předcházející tradice. Díky ní mají bohatou zásobu nejrůznějších ustálených výrazů, z nichž vytvářejí před svými posluchači barvitě obrazy a předávají jim základní hodnoty dané kultury. Orální básníci proto nevytvářejí originální díla, ale vždy musí svým konkrétním přednesem zaujmout ty, jimž příběh vyprávějí. Tvorba pro ně není tolik vytvářením něčeho nového a originálního, tak jak ji známe z našeho literárního světa, ale spíše procesem vzpomínání, obracení se nazpět do minulosti.

Vědění v orálních kulturách proto není založené na kritickém přezkoumávání a inovativním vývoji již poznaného, ale spíše na frázích a mnemotechnických formulích, na opakování, na standardních tematických rámcích a příslovích, které je třeba si neustále připomínat, aby o ně lidé nepřišli. V orálních kulturách je slovo vždy výrazem vůle a energie živé bytosti, připisují se mu magické schopnosti, je více činem než myšlenkou. Slovo zde není pouhým pojmem, který by označoval jednotlivé předměty.⁴

Jak již bylo řečeno, způsob předávání vědění v orálních kulturách je spojený s bytostným konzervativismem. Vědění se udržuje jen s vynaložením značné námahy. Důležitou roli v tomto úsilí hrají staří lidé, kteří představují jakési živoucí databáze všech znalostí, které daná společnost má. Je zřejmé, že v takovéto situaci je obtížné dlouhodobě uchovávat originalitu a komplikovanost.

1.3 Knihtisk

Druhým velkým technologickým zlomem, u něhož se při našem putování po historii médií chceme zastavit, je vynález knihtisku, který představuje další zásadní přelom nejen ve vývoji médií, ale i celé společnosti a kultury. Samozřejmě nemůžeme pominout nutný mezikrok – vynález písma jako takového. Již v době neolitu předcházelo skutečnému písmu používání různých, více nebo méně ustálených znaků, jako mnemotechnických pomůcek. První skutečné písmo se ale objevuje až se vznikem velkých zemědělských civilizací v povodí Nilu a Eufratu a Tigridu. Za první ucelený systém písma můžeme považovat klínové písmo vzniklé v sumerské civilizaci přibližně 3500 let př. Kr. Dalším důležitým mezníkem byl vznik hláskového písma, tedy takového systému, ve kterém jednomu fonému přináležel jeden znak abecedy. V Evropě se první ustálený systém hláskového písma objevuje v Řecku. V době kolem roku 500 př. Kr. zde nacházíme široce využívanou abecedu.

Objev písma znamenal zásadní rozchod s tradicí orální kultury, tak jak jsme ji popisovali v předcházející kapitole. Díky písmu se společnost zbavila svazující nutnosti pamatovat si celou svoji kulturu a všechny své znalosti a pomocí mluveného slova je předávat každé následující generaci. Myšlenky a znalosti bylo nyní možné ukládat, hromadit a přenechávat ke kritickému přezkoumání přicházejícím generacím.⁵

Znalost písma a obecně schopnosti číst a psát ale dlouho zůstávala omezena pouze na úzce vymezené elitní společenské skupiny. Z tohoto důvodu chceme při našem výkladu věnovat větší pozornost vynálezu knihtisku, který znamenal skutečnou komplexní a hlubokou společenskou změnu. Teprve vynález knihtisku přinesl masové rozšíření literární kultury a tím i zásadní změny ve vnímání světa u většiny společnosti.

⁴ Srov. POKORNÝ, Jan: *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl, kultura*. Praha: Grada, 2010, s. 302-323.

⁵ DeFLEUR, Melvin: *Teorie masové komunikace*. Praha: Karolinum, 1996, s. 35.

Knihtisk byl v Evropě vynalezen v polovině 15. století, v době kdy se západní civilizace postupně probouzela z krize pozdního středověku a začala nastupovat cestu k bouřlivému rozvoji na počátku novověku. Přímá spojitost se znalostí knihtisku u jiných velkých civilizací (např. v Číně nebo v Japonsku) nebyla prokázána. A tak představuje knihtisk jeden ze zásadních objevů, které stojí na prahu moderní Evropy.

Počátku knihtisku předcházela celá řada postupných kroků a objevů. Klíčovou postavou byl ale německý tiskař Johannes Gutenberg (1400-1468), který byl schopen propojit jednotlivé technologie a přijít s vlastní inovací – sazbou pomocí pohyblivých liter, jež umožnila násobně zrychlit tisk jednotlivých knih. Knihtisk znamenal naprostou mediální revoluci. Již kolem roku 1500 bylo vytištěno na 2 miliony svazků a počet knih vytištěných v průběhu 16. století se odhaduje na 150 až 200 milionu svazků.

Revoluční proměna, již knihtisk přinesl, měla hluboké důsledky pro vzdělávání a šíření poznatků. Po celé Evropě se objevují velké tiskařské domy, do konce 15. století byly otevřeny tiskárny ve 270 evropských městech, a knihy se díky tomu rychle šířily napříč celou evropskou společností. Proces výroby knih se mnohonásobně zrychlil, knihy byly díky tomu dostupnější a vzdělávání se začalo postupně demokratizovat. Můžeme říci, že knihtisk otevřel první etapu masového šíření poznatků, které se neomezuje pouze na vzdělané nejvyšší společenské kruhy. Z intelektuálních špiček tehdejší doby se stávají autoři bestsellerů. Holandský humanista Erasmus Rotterdamský, jedna z klíčových postav renesanční vzdělanosti a raněnovověké reformy křesťanství, za svůj život prodal cca 750 000 kopií svých děl. Vynález knihtisku přinesl mocný impuls i pro počátky reformace v Německu. Na počátku Lutherova reformního úsilí, v letech 1518 až 1524 se produkce knih v Německu zesedminásobila, Lutherovy traktáty byly v té době vydávány až v 300 000 kopiích. Z těchto několika čísel je patrné, jak masivní a hluboký byl zásah knihtisku.

Vynález knihtisku podnítil také užší komunikaci mezi vzdělanci. Není proto náhodné, že vynález knihtisku spadá do stejného období jako raněnovověká vědecká revoluce, která přinesla převratné přírodovědecké objevy a je spojena se jmény Mikuláše Koperníka, Francise Bacona, Galilea Galileiho, Johannese Keplera a dalších. Knihtisk podnítil vznik prvních vědeckých časopisů a rychlejší a častější výměny vědeckých poznatků a objevů. Proces vzdělávání stále více přestává být orálním předáváním tradice a stává se soukromou a individuální aktivitou.

Kromě vlivu na počátky reformace a vědeckou revoluci měl knihtisk ještě jeden zásadní dopad. Přinesl postupný úpadek latiny jako univerzálního jazyka vzdělanců a podpořil vzestup národních jazyků. Knihtisk a tištěné slovo tak stojí u počátku moderních národů a národních hnutí. Jak opět připomíná Marshall McLuhan, s odkazem na francouzského politického myslitele Alexise de Tocqueville, bylo to tištěné slovo, jež vytvořilo a homogenizovalo moderní francouzský národ: „Francouzi se v celé zemi, od severu k jihu, stali stejným druhem lidí. Typografické principy uniformity, kontinuity a lineárnosti překryly složitost staré feudální a orální společnosti.“⁶

Knihtisk tedy znamenal vyvedení člověka ze závislosti na orální tradici k individuálnímu, kritickému myšlení a proměnu tradiční, rodinnými a komunitními vazbami utvářené společnosti ve společnost založenou na individualismu a moderním chápání národa.

⁶ McLUHAN, Marshal: *Jak rozumět médiím*. Praha: Mladá fronta, 2011, s. 27

Kontrolní otázky

- Jak rozumíte tezi: Médium je poselství?
- Jaký vliv obecně má používaná technologie na předávání a práci s informacemi?
- Jaké jsou základní charakteristiky orální kultury?
- Jaké změny do lidské komunikace přinesl knihtisk?

Souhrn

V první kapitole jsme představili zásadní vliv, který má na předávání informací a lidskou komunikaci používaná technologie. Technologie do značné míry utváří naše myšlení, způsob komunikace a odvozeně i strukturu společnosti a kultury. Prvním vývojovým stupněm lidské komunikace byly orální kultury, které tíhly k bytostnému konzervativismu a komunitarismu. Zásadním přelomem v dějinách lidské komunikace byl objev písma a především vynález knihtisku, který umožnil mj. vznik individualizované moderní společnosti.

Literatura

ANDERSON, Benedict: *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008.

DeFLEUR, Melvin: *Teorie masové komunikace*. Praha: Karolinum, 1996.

GELLNER, Ernest André: *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003.

LEVARIE, Norma: *The art and history of books*. New Castle: Oak Knoll Press, London: British Library, 1995.

McLUHAN, Marshal: *The Gutenberg Galaxy: the making of typographic man*. New York: New American Library, 1969.

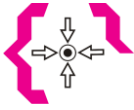
McLUHAN, Marshal: *Jak rozumět médiím*. Praha: Mladá fronta, 2011.

MURPHY, Robert Francis: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004.

POKORNÝ, Jan: *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl, kultura*. Praha: Grada, 2010

SUAREZ, Michael F. (ed.): *The book: a global history*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

2 Média a technologie – masová a audiovizuální média

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o historickém vývoji moderních audiovizuálních médií.
- Budete schopni charakterizovat vliv moderních médií na lidské myšlení.
- Budete schopni rozlišit kulturu psaného a tištěného slova od kultury audiovizuálních médií.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- Masová média
- Audiovizuální média
- Telegraf
- Fotografie
- Kultura psaného slova
- Kultura audiovizuálních médií

2.1 Vznik moderních masových médií

V předcházející kapitole jsme se zastavili u dvou přelomových epoch v dějinách mediálních technologií. Kultura mluveného slova vedla ke vzniku kmenové, tradicí úzce svázané společnosti. Kultura písma a knihtisku podpořila vznik individualizovaných a národních společností. Nyní se zastavíme u dalšího výrazného milníku, nástupu moderních masových a audiovizuálních médií.

Zatímco počátky orální kultury se ztrácejí v šeru dávnověku a vynález knihtisku je jasně spojen s poměrně úzce časově vymezeným obdobím raného novověku, nástup moderních médií představuje postupný proces pokrývající posledních přibližně 200 let lidských dějin. Jedná se v podstatě o dva propojené procesy, kdy na jedné straně dochází k masovému šíření tištěných médií, která díky moderním tiskařským technologiím dokáží násobně zvětšit svůj společenských zásah, a na druhé straně k objevu nových médií, která postupně opouštějí papír a tisk jako základní nosiče informace a stále více přecházejí k šíření informací pomocí audiovizuálních technologií.

V našem textu není prostor pro podrobné líčení vzniku jednotlivých moderních vynálezů. Proto jen stručně připomeneme jejich chronologii a poté se blíže zastavíme u jejich dopadu na lidské myšlení a strukturu společnosti.

2.2 Chronologie vývoje moderních médií

- 1609 – první tištěné noviny
- 1826 – první dochovaná fotografie

- kolem 1830 – velkonákladový tisk novin
- 1844 – vznik telegrafu
- 1876 – vynález telefonu
- 1895 – první film
- 1901 – první transatlantický rádiový přenos
- 1922 – zahájení rozhlasového vysílání ve Velké Británii
- 1936 – zahájení prvního pravidelného televizního vysílání
- 1965 – počátky internetu
- 1990 – spuštěna první webová stránka
- 1998 – spuštění vyhledávače Google
- 2004 – spuštění sociální sítě Facebook⁷

2.3 Vliv vzniku audiovizuálních médií na lidské myšlení

Kritickému zhodnocení dopadu moderních masových médií, zpočátku především skrze masivní rozšíření tištěných novin, a s ním spojenému vzniku moderní masové společnosti se budeme věnovat v jedné z následujících kapitol. Nyní se chceme zastavit u vlivu audiovizuálních médií na formování lidské racionality. Názorným a přesvědčivým způsobem ho zformuloval a představil americký teoretik médií Neil Postman v knize *Ubavit se k smrti*.⁸

Nejpřínosnějším bodem Postmanových reflexí je jeho srovnání myšlení éry tištěného slova a myšlení éry audiovizuálních médií. Postman ve své analýze vychází z americké situace. Americkou společnost tak, jak existovala až hluboko do devatenáctého století, označuje za společnost nejvíce v dějinách ovlivněnou tištěným slovem a na něm založeným ústním projevem. S jistými místními úpravami a nezbytnými časovými posuny ale můžeme jeho úvahy vztáhnout na celek západní světa.

Posun od tištěného slova k audiovizuálním médiím je v Postmanově hodnocení nelichotivý: zatímco v éře knihy tíhli lidé ke komplexnímu a ve faktické realitě ukotvenému myšlení, audiovizuální média (v Postmanově době především televize) rozkládají svět do kaleidoskopu nesouvislých obrázků a emocionálních vjemů a vytvářejí věk zábavy.

Tuto odlišnost věku tištěného slova a věku zábavy Postman dokládá na řadě názorných a přesvědčivých příkladů. Možná nejzajímavějším z nich je připomenutí slavné série sedmi diskuzí z roku 1858 mezi Abrahamem Lincolnem a Stephenem A. Douglasem, republikánským a demokratickým senátorským kandidátem ze státu Illinois. Formát jednotlivých diskuzí je pro nás dnes obtížně představitelný. Při diskuzi z 21. srpna 1858 měl po dobu jedné hodiny mluvit Douglas, potom měl Lincoln jeden a půl hodiny na odpověď a Douglas půl hodiny na další polemiku; často však byly jednotlivé diskuze ještě delší a protáhly se na pět až sedm hodin.⁹ Kromě délky byly diskuze charakteristické i svým komplexním a bohatě strukturovaným jazykem. Jeden ze svých diskuzních příspěvků zahájil Lincoln těmito slovy:

Je vám jistě jasné, že během půl hodiny se nemohu pozastavit u všech věcí, které muž tak zdatný jako soudce Douglas proslaví za půl druhé hodiny; proto doufám, že budete-li chtít, abych se dotkl něčeho, o

⁷ *Media history timeline*. Dostupné z: <http://j387mediahistory.weebly.com/media-history-timeline.html> (cit. 8. 8. 2019)

⁸ POSTMAN, Neil: *Ubavit se k smrti: veřejná komunikace ve věku zábavy*. Praha: Mladá fronta, 2010.

⁹ POSTMAN, Neil: *Ubavit se k smrti: veřejná komunikace ve věku zábavy*. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 61.

čem se zmínil a co jsem přesto opomenul, budete mít na paměti, že očekávat ode mne komentář k celé věci by bylo nemožné.¹⁰

Očekávat po současném publiku porozumění takto složitým a jemně odstíněným větám při ústním projevu je obtížně představitelné. Oba řečníci nešetřili náročnými řečnickými prostředky: sarkasmem, ironií, paradoxem, promyšlenými metaforami, jemnými nuancemi a odhalováním protimluvů. Jejich jazyk v podstatě odrážel myšlení formované psaných textem, byl jazykem vytvořeným po vzoru psaného slova a vedl k debatě založené na argumentech, protiargumentech, tvrzeních a protivrzeních a pozorném rozboru projevu druhého řečníka.

V tomto druhu diskusí se jasně projevuje charakteristika myšlení založeného na psaném slově. Především má svůj věcně daný obsah, u jazyka ovládaného pravidly tisku je základem myšlenka, fakt nebo tvrzení (to samozřejmě neznamená, že toto tvrzení nebo myšlenka nemůže být mylné nebo špatně formulované, ale není jen pouhou emocí nebo okamžitým vjemem). Komunikace založená na jazyce má proto tendenci k serióznosti a orientaci na obsah. Díky tomu vyžaduje po čtenáři jisté myšlenkové úsilí, snahu o pochopení textu i ostražitost a kritičnost vůči možným nesrovnalostem, nepřesnostem nebo argumentačním faulům. Jak Postman uzavírá svoji argumentaci:

Vyjadřování prostřednictvím tisku [...] posilovalo téměř všechny vlastnosti, jež připisujeme vyspělé jazykové komunikaci: schopnost koncepčního, deduktivního a sekvenčního myšlení, vysoké hodnocení rozumu a řádu, odpor k vnitřní rozpornosti, výrazný sklon k odstupu a objektivitě a toleranci při čekání na odpověď.¹¹

Technické vynálezy, které přinesla druhá polovina 19. století, myšlení éry tištěného slova zásadním způsobem narušily. Postman tuto paradigmatickou změnu spatřuje především ve vynálezu telegrafu a fotografie, které rozbily dřívější ucelený svět na drobný kaleidoskop nespojitých útržků a informací.

Telegraf vynalezl ve čtyřicátých letech předminulého století Samuel F. B. Morse. Z hlediska mediální technologie znamenal telegraf především zrušení prostoru při předávání informací. Informace mohly nyní bez překážek a bez většího časového prodlení putovat z jednoho místa na druhé. Kvantita ale začal převažovat nad kvantitou, informace musely obíhat, aniž by se již příliš pátralo po jejich důležitosti. Jak poznamenal americký spisovatel Henry David Thoreau: „S ohromným spěchem zřizujeme magnetický telegraf z Maine do Texasu, ale Maine a Texas nemají možná nic tak důležitého, co by si potřebovaly sdělovat.“

Jednotlivé informace jsou zbaveny širšího kontextu a už nejsou svázány s konkrétním společenským a politickým rozhodováním člověka. Hodnota informací začíná vyplývat spíše z jejich novosti, zajímavosti či kurióznosti. Informace můžeme definovat pojmy jako irelevance, inkoherece a bezmoc. Postman pro doložení své argumentace nabízí čtenáři jednoduchý test: Kdy naposledy ho nějaká mediální zpráva přiměla ke konkrétnímu jednání, kdy naposledy se informace, které vstřebává, dotýkaly jeho konkrétního života? Nastává věk informační přesycenosti, která vede spíše k zábavě než k akci.

Zatímco kniha je ideálním médiem pro shromažďování, zkoumání a organizovanou analýzu informací a myšlenek, telegraf nabízí pouze jejich jednoduchý přenos. Nové

¹⁰ POSTMAN, Neil: *Ubavit se k smrti: veřejná komunikace ve věku zábavy*. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 63

¹¹ POSTMAN, Neil: *Ubavit se k smrti: veřejná komunikace ve věku zábavy*. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 81.

technologické vynálezy umožňují o věcech vědět, nikoliv je do hloubky znát. Atomizace světa vědění je dále posílána objevem fotografie. Podle Postmana telegraf a fotografie přišly s jazykem, který popřel vzájemnou souvislost informací, obešel se bez kontextu, hlásal bezvýznamnost historie, nic nevysvětloval a místo komplexnosti a koherentnosti nabízel fascinaci. Každé další médium, které se objevilo, pak kráčelo v jejich stopách. Elektronická média, v Postmanově době především televize, v naší době internet, vytvářejí svět jako kaleidoskop, který postrádá vnitřní soudržnost a smysl.¹²

Kontrolní otázky

- V jaké době se začínají objevovat moderní audiovizuální média?
- Jak byste charakterizovali kulturu psaného, tištěného slova? Uveďte příklady.
- Jaký vliv mají na lidské myšlení moderní audiovizuální technologie?
- Jak rozumíte tezi Neila Postmana: „ubavit se k smrti“?

Souhrn

Kultura psaného a tištěného slova formovala veřejné a politické diskuze ke komplexnosti, racionálnosti a faktické ukotvenosti. Tento způsob komunikace vedl k soustředění na reálné problémy dotýkající se každodenního života, které mohl člověk přímo ovlivnit. Vynález audiovizuálních médií vedl k rozbití informačního světa do kaleidoskopu a k přehlcenosti informacemi.

Literatura

DeFLEUR, Melvin: *Teorie masové komunikace*. Praha: Karolinum, 1996.

DVOŘÁK, Tomáš (ed.): *Kapitoly z dějin a teorie médií*. Praha: Akademie výtvarných umění v Praze, 2010.

KŘÍŽEK, Viktor: *Když rádio měnilo svět*. Dvůr Králové nad Labem: ELLI print, 2007.

McLUHAN: *Člověk, média a elektronická kultura: výbor z díla*. Brno: Jota: 2000.

McQUAIL: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2009.

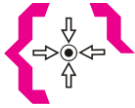
POSTMAN, Neil: *Ubavit se k smrti: veřejná komunikace ve věku zábavy*. Praha: Mladá fronta, 2010.

PROKOP, Dieter: *Boj o média: dějiny nového kritického myšlení o médiích*. Praha: Karolinum, 2005.

---

¹² POSTMAN, Neil: *Ubavit se k smrti: veřejná komunikace ve věku zábavy*. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 95.

3 Média a teorie liberální demokracie

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o základních liniích vývoje moderního politického myšlení.
- Získáte informace o roli médií jaké instituce svobody slova v moderních demokraciích.
- Získáte informace o historii prosazování svobody slova.
- Dovedete charakterizovat roli svobody projevu v liberální demokracii.
- Dovedete charakterizovat limity svobody projevu a slova.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- Svoboda slova
- Svoboda projevu
- Moderní politické myšlení
- Cenzura
- Limity svobody projevu

3.1 Moderní politické myšlení

Doposud jsme se při našem uvažování o médiích věnovali jejich vlivu na lidské myšlení a lidskou společnost a kulturu. Média ale hrají zásadní roli i v politickém životě, zejména při vzniku moderní demokratické politiky bylo jejich postavení nezastupitelné. Již na tomto místě je dobré si uvědomit, že média nemůžeme vnímat jen jako jednoduše masu, jejíž působení na společnost hodnotíme většinou negativně („Média můžou za ty a ty předsudky, média manipulují společnost, média zkreslují realitu atd. atd.“). Naopak média vytvářejí zásadní instituci nutnou pro řádné fungování politiky založené na demokratických principech. To ovšem neznamená, že média nemohou tuto svoji roli zneužívat, vykonávat ji nesprávným způsobem, či k nekalým cílům. Ke kritice působení médií se ještě vrátíme. Nyní se však chceme zastavit u role, jíž by v ideálním případě měla v demokratické politice sehrávat.

Moderní demokracie a moderní politické myšlení tvoří nepřehledné množství nejrůznějších ideových proudů a filosofických škol. Zastavme se nyní jen krátce u jeho hlavních charakteristik. Na socio-ekonomické rovině je vznik moderní společnosti spjat především se vzestupem městské střední třídy. Představy o liberálně-demokratické politice se nerodí jako abstraktní filosofický projekt, ale odrážejí životní ideál a aspirace ekonomicky i intelektuálně nezávislé buržoazie. Moderní politika tedy znamená především úsilí o překonání stavovscky rozdělené společnosti ancien régime a postupné vymanění jednotlivce z tradičních společenských struktur.

Moderní politické myšlení ale není jen odrazem a produktem ekonomických a sociálních podmínek počínající moderny. Chápat s Marxem dějiny pouze jako výsledek

materiálních podmínek a výrobních vztahů by bylo jistě zavádějící. Myšlení o politice a z něho vyrůstající teorie liberální demokracie má své kořeny v osvícenském myšlení, v dílech klasiků jakými byli John Locke (1632-1704), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) nebo klasické moderního liberalismu 19. století, kupříkladu John Stuart Mill (1806-1873). Tito autoři představují i hlavní autority, na něž se odvolává současná argumentace o roli médií v politickém životě.

Jedním z klíčových pilířů moderního politického myšlení, který se v té či oné podobě vyskytuje u většiny osvícenských autorů, je důraz na osobní důstojnost jednotlivce a individuální autonomii, která tvoří základ společenského života, jak můžeme pozorovat kupříkladu v různých teoriích společenské smlouvy. Důraz na individualitu a autonomii každého jednotlivého lidského rozumu nacházíme i v patrně nejznámější definici osvícenství z pera německého filosofa Immanuela Kanta (1724-1804):

Osvícenství je, když člověk opustí svou nesvéprávnost, kterou si způsobil vlastní vinou. Nesvéprávnost je neschopnost používat vlastního rozumu bez vedení jiných. Tato nesvéprávnost je způsobena vlastní vinou, jestliže není způsobena nedostatkem rozumu, ale nedostatkem rozhodnosti a odvahy používat vlastní rozum bez vedení jiných. *Sapere aude!* (Měj odvalu používat vlastní rozum!) je proto mottem osvícenství.¹³

Je zřejmé, že v politickém životě, který je chápán především jako vzájemná interakce autonomních a kriticky uvažujících jednotlivců, hraje dostatečná informovanost zprostředkovaná médii klíčovou roli. Jak argumentoval americký filosof Alexander Meiklejohn, má-li být demokracie skutečnou samosprávou občanské společnosti, je pro ni nezbytné dobře informované voličstvo. Fungování moderní demokracie je proto bez médií v podstatě nepředstavitelné. Bez jejich zprostředkující role by byl jednatel vydán napospas nutnosti si sám obstarávat informace z primárních zdrojů, což je v míře, která by byla nutná pro jeho participaci na veřejných záležitostech více méně nemožné. Média proto představují zásadní instituci, která umožňuje samotné fungování demokracie.

Základním nástrojem, který tuto informovanost v demokratické společnosti má zajišťovat, je svoboda projevu. Cesta k jeho prosazení byla ale historicky poměrně dlouhá.

3.2 Historie prosazování svobody projevu

Podobně jako v řadě dalších aspektů byl i v otázce státní cenzury a boje za svobodu slova rozhodujícím faktorem vynález knihtisku v 15. století. V předcházejícím období, kdy knihy vznikaly pracným opisováním a jejich výroba zabrala velké množství času, nebyly rozsáhlejší zásahy ze strany světských nebo církevních autorit v podstatě potřeba. První výraznější snahy ovlivnit podobu knižní a další tištěné produkce se objevují na počátku novověku. Vedle vzniku knihtisku souvisejí s obecnou snahou o větší disciplinaci raněnovověké společnosti.

První institucí, jež usilovala o regulaci a kontrolu tištěného slova, byla katolická církev. V roce 1501 vydal papež Alexandr VI. bulu zakazující tisk neschválených knih. V roce 1559 během pontifikátu papeže Pavla VI. vznikl známý Seznam zakázaných knih – *Index Librorum Prohibitorum*, který existoval až do druhé poloviny dvacátého století, oficiálně byl zrušen papežem Pavlem VI. v roce 1966. Na tomto seznamu se objevily i

¹³ KANT, Immanuel: *Co je osvícenství?* Dostupné z: http://prameny.historie.upol.cz/artkey/dbt_00F_0001_21_Immanuel_Kant_Co_je_osvicenstvi_1784.php (cit. 8. 8. 2019)

díla řady významných autorů jako kupříkladu René Descartes, Galilea Galileiho, Davida Huma, Johna Locka, Jeana-Jacquesa Rousseaua nebo Voltaira. Úsilí církve brzy následovala řada vlád po celé Evropě, které se snažily kontrolovat knižní produkci skrze vydávání oficiálních povolení k výrobě a prodeji knih.

Klíčovou zemí pro prosazení svobody projevu se stala Anglie, kde ke zrušení tiskové kontroly a předběžné cenzury došlo již na konci 17. století. Po dlouhou dobu pak byla Anglie jedinou evropskou zemí, které dovozovala velmi široce definovanou svobodu projevu, a stala se proto i místem, kde byla tištěna řada knih, které by v jiných zemích vyjít nemohly. Do zápasu o svobodu slova se zapojila řada významných britských literátů. Jako jeden z prvních jím byl básník John Milton (1608-1674), autor proslulého *Ztraceného ráje*. V roce 1644 vydal polemický spis *Areaopagitica*, jenž je považovaný za jednu z nejdůležitějších obran svobody slova v dějinách. Milton v něm na základě historických odkazů z antického Řecka a Říma a skrze kritiku cenzurního systému katolické církve obhajoval zrušení licenčního systému vyžadující oficiální státní povolení pro tisk knih. V roce 1704 vydal *Esej o regulaci tisku* spisovatel Daniel Defoe (1659-1731), tvůrce *Gulliverových cest*, v němž argumentoval, že předběžná kontrola a cenzura knih je zbytečná, škodlivá a neúčinná, protože cenzori jsou snadno zkorumpovatelní a více než na obhajobu veřejného zájmu hledí na své vlastní stranické zájmy.

Svoboda tisku a zákaz cenzury byl v anglickém právu postupně prosazován po Slavné revoluci z roku 1688. V roce 1689 byl přijat *Bill of rights* (Listina základních práv), který zaručoval svobodu projevu na půdě parlamentu a systém státní kontroly tisku byl opuštěn v roce 1695. Obecně můžeme říci, že svoboda slova se rozvíjela rychleji v těch politických systémech, které více odvozovaly svoji legitimitu od vůle lidu a veřejného myšlení. V situaci, kdy veřejnost začíná hrát důležitou roli při rozhodování o vlastním politickém osudu, stává se rozšiřování zpráv a politických myšlenek společensky významným procesem. Zápas o svobodu tisku proto kráčí na jedné straně ruku v ruce s rozšiřováním novinové produkce, na druhé straně s rozšiřováním volebního práva na většinu společnosti. Je proto symptomatické, že svoboda slova byla zahrnuta i do dvou velkých dokumentů vyšlých z klíčových emancipačních zápasů stojících na počátku moderní doby – z Americké války za nezávislost (1775-1783) a z Velké francouzské revoluce (1789-1799).

Právo na svobodu projevu je zakotveno již v prvním dodatku k americké ústavě (Ústava Spojených států amerických byla přijata v roce 1787, prvních deset dodatků tvořících tzv. Bill of Rights – Listinu práv v roce 1791). Doslova se v něm říká:

Kongres nesmí vydávat zákony zavádějící nějaké náboženství nebo zákony, které by zakazovaly svobodné vyznávání nějakého náboženství; právě tak nesmí vydávat zákony omezující svobodu slova nebo tisku, právo lidu pokojně se shromažďovat a právo podávat státním orgánům žádosti o nápravu křivd.

O svobodě projevu hovoří i francouzská Deklarace práv člověka a občana z roku 1789, která v 11. článku stanoví:

Svobodné sdělování myšlenek a názorů je jedním z nejdrahocennějších práv člověka, každý občan může tedy svobodně mluvit, psát, tisknout, jest se mu však zodpovídat za zneužívání této svobody v případech zákonem stanovených.

Jedním z vrcholů o prosazování svobody projevu jako jednoho ze základních politických lidských práv byla Všeobecná deklarace lidských práv OSN z roku 1948. Ta v článku 19 říká:

Každý má právo na svobodu přesvědčení a projevu; toto právo nepřipouští, aby někdo trpěl újmu pro své přesvědčení, a zahrnuje právo vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky jakýmkoli prostředky a bez ohledu na hranice.

3.3 Svoboda projevu v teorii liberální demokracie

Již bylo řečeno, že v demokratickém politickém systému založeném na svobodné politické aktivitě každého jednotlivce, hrají média klíčovou zprostředkující roli. Média zajišťují informovanost občanské společnosti, která je nezbytným předpokladem pro participaci na veřejném a politickém životě. Aby mohla média tuto úlohu zastávat a plnit svoji informační a kontrolní funkci, je nutné, aby byly v demokratické společnosti vytvořeny dostatečné záruky svobody projevu. Bez tohoto základního práva a svobody se působení médií stává iluzorním. Místo informování o reálné společenské a politické situaci se média v systému bez svobody slova stávají nástrojem propagandy a manipulace. Proto je důležité se nyní podívat na institut svobody slova a svobody projevu blíže.

Svoboda projevu je jednou ze základních občanských a politických svobod. Není proto náhodné, že její prosazování, jak jsme viděli výše, bylo jedním z prvních kroků při postupném vývoji moderního politického života. Můžeme dokonce říci, že svoboda projevu podmiňuje ostatní politické svobody, protože umožňuje prostřednictvím médií a veřejného mínění kontrolovat dodržování ostatních práv a svobod ve státě. Jednotlivé svobody a lidská práva jsou tak vzájemně provázaná a neoddělitelná. Bez svobody projevu je obtížné si představit udržení svobody myšlení, svědomí, shromažďování a sdružování nebo náboženského vyznání. Jedině skrze svobodnou diskuzi a svobodnou výměnu názorů se mohou jednotlivci podílet na směřování společnosti a pouze při zachování svobody projevu je představitelné uskutečnění skutečně svobodných voleb.¹⁴

Na teoretické rovině se pro svodu projevu obvykle uvádějí čtyři základní argumenty:

1. Argument pravdy
Tento argument se odvolává na jedno z klasických děl moderního politického myšlení, esej J. S. Milla O svobodě.¹⁵ Mill vychází z předpokladu, že nikdo, ani většinová společnost nemá, jen díky své početní převaze, monopol na pravdu. Početní většina ani politická autorita proto nemá právo utlačovat menšinu při projevovalání jejích názorů. Hledání pravdy obecně prospívá, pokud se děje ve svobodném prostředí, založeném na věcné argumentaci, nikoli v prostředí utvářeném autoritativním uplatňováním moci.
2. Argument seberealizace
Tento bod vychází z přesvědčení, že možnost projevoval veřejně své názory a postoje je jedním z důležitých způsobů lidské seberealizace. Schopnost veřejně před ostatními lidmi hájit své přesvědčení je jedním ze základních znaků lidskosti, a proto bezesporu patří mezi základní lidské svobody.
3. Argument demokracie
Argument demokracie je založen na přesvědčení o pozitivním významu demokratického zřízení, tedy na skutečnosti, že demokracie je kvalitativně lepším politickým zřízením. Jedním ze základních rysů demokracie je fakt, že dokáže reflektovat přání občanů a dovoluje jim tato přání a postoje svobodně projevit, sdílet a diskutovat s ostatními.
4. Argument obecné favorizace svobody

¹⁴ JAGER, Petr: *Svoboda projevu: demokracie, rovnost a svoboda slova*. Praha: Auditorium, 2007, s. 13-14.

¹⁵ Srov. MILL, John Stuart: *Vybrané spisy o etice, společnosti a politice*. Praha: OIKOYMENH, 2016.

Tento argument vychází z přesvědčení, že stát nemá legitimní právo omezovat a kontrolovat jednání svých příslušníků, pokud toto jednání nepůsobí újmu ostatním.¹⁶

3.4 Limity svobody projevu

Základní lidská práva a svobody představují vzájemně provázený celek, v němž se jednotlivá práva a svobody vzájemně podmiňují a doplňují. Žádné právo ani svoboda proto nepředstavují absolutní hodnotu, jež by mohla existovat samostatně a odděleně od ostatní, ale dává smysl pouze ve vzájemném vztahu. Při jejich posuzování musíme mít proto vždy na zřeteli celkový cíl, k němuž jednotlivé dílčí práva a svobody směřují, a tím je existence svobodné společnosti respektující a chránící osobní důstojnost člověka. Z tohoto úhlu pohledu je proto zřejmé, že jednotlivá práva a svobody mají své limity právě tam, kde mohou narážet na práva a svobody ostatní. Platí to i o svobodě projevu.

Svoboda projevu je sice zcela zásadní složkou svobodného demokratického života, sama o sobě ale ještě existenci demokracie nezaručuje. Demokracie totiž není tvořena prázdným, bezhodnotovým prostorem formální svobody. Předpokládá určité hodnoty, které jednotlivé formální svobody nejsou schopny vytvořit, bez nichž ale demokratická společnost nemůže existovat. Patrně tou nejzákladnější hodnotou je zde osobní důstojnost každého člověka.

Je proto otázkou, do jaké míry může být svoboda slova aplikována i na situace, v nichž se tyto základní hodnoty popírají. Jinými slovy, do jaké míry může být tolerováno zneužívání svobody slova, aniž by došlo ke zničení demokracie. Tato otázka představuje nesmírně citlivý problém, při jehož řešení se nemůžeme uchýlovat k jednoduchým, černobílým řešením, ale musíme velmi pečlivě vážit mezi jednotlivými hodnotami a svobodami, zde především mezi hodnotou svobody na jedné straně a hodnotou pravdy na straně druhé.

Je zřejmé, že existují základní demokratické hodnoty, kvůli nimž může být svoboda slova omezena a limitována. Kromě té nejhlubší kotvy, tedy ochrany důstojnosti člověka, je možné zmínit ještě některé další, které jsou nezbytné pro řádné fungování společnosti, např. územní celistvost státu, veřejnou bezpečnost, předcházení nepokojům a zločinnosti, ochranu zdraví a morálky, ochranu pověsti nebo práv jiných, zabránění úniku důvěrných informací nebo zachování autority a nestrannosti soudní moci.¹⁷ Je zřejmé, že větší ochrana před zneužíváním svobody slova musí vždy směřovat ke slabším a ohroženějším členům společnosti, případně vůči menšinám, jimž reálně hrozí společenská diskriminace, než vůči společensky významným osobám, které jsou schopny si zajistit ochranu vlastní integrity svými vlastními silami.

Přes zde uvedené limity svobody slova je pro zdravé fungování demokratické společnosti důležité co nejširší zachovávání této svobody, které sice může potenciálně ohrožovat slabší členy společnosti, na druhou stranu je ale tou nejdůležitější ochranou před zneužíváním politické moci a nástupem totalitní ideologie. Jak prohlásil britský soudce, lord Hoffman:

Je mnoho [...] nadšených tvrzení o významu svobody řeči a tisku. Ale často jsou následovány odstavecem, který začíná slovem „nicméně“. Soudce pak pokračuje vysvětlováním, že jsou jiné zájmy, které je třeba vyvážit proti svobodě tisku. [...] Avšak svoboda, která je omezena na to, o čem si soudce myslí, že

¹⁶ JAGER, Petr: *Svoboda projevu: demokracie, rovnost a svoboda slova*. Praha: Auditorium, 2007, s. 32-33.

¹⁷ JAGER, Petr: *Svoboda projevu: demokracie, rovnost a svoboda slova*. Praha: Auditorium, 2007, s. 21.

je zodpovědné či ve veřejném zájmu, není svobodou. Svoboda znamená práva uveřejnit věci, o nichž si soudci a vláda myslím, s jakkoli dobrými pohnutkami, že by uveřejněny být neměly. Znamená právo říkat věci, které lidé se „zdravým rozumem“ považují za nebezpečné či nezodpovědné. Tato svoboda může být omezena pouze výjimkami přesně danými právem.¹⁸

Kontrolní otázky

- Jaké jsou základní charakteristiky moderního politického myšlení?
- Jakou roli hrají média v moderní demokracii?
- Charakterizujte historii prosazování svobody slova a projevu?
- Jaké jsou hlavní argumenty pro svobodu slova a projevu?
- Jaké jsou nejvýraznější limity svobody slova?

Souhrn

Média představují jednu z klíčových institucí moderních demokratických politických systémů. Umožňují kontrolu politické moci a participaci občanů na politickém dění. Svoboda projevu a svoboda slova je základní podmínkou pro fungování svobodných médií. Jako všechna práva a svobody má i svoboda slova své limity, dané především ohledem na uchování osobní integrity a důstojnosti každého člena demokratické společnosti.

Literatura

BARENDT, E. M.: *Freedom of speech*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

COHEN-ALMAGOR, Raphael: *Speech, media and ethics: the limits of free expression, critical studies on freedom of expression, freedom of press and the public's right to know*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2005.

HARE, Ivan (ed.): *Extreme speech and democracy*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

HERCZEG, Jiří: *Meze svobody projevu*. Praha: Orac, 2004.

JAGER, Petr: *Svoboda projevu: demokracie, rovnost a svoboda slova*. Praha: Auditorium, 2007.

MILO, Dario: *Defamation and freedom of speech*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2008.

SWIFT, Adam: *Politická filozofie: základní otázky moderní politologie*. Praha: Portál, 2005.

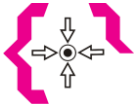
¹⁸ JAGER, Petr: *Svoboda projevu: demokracie, rovnost a svoboda slova*. Praha: Auditorium, 2007, s. 36-37.

VALEŠ, Lukáš: *Dějiny politických teorií*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007.

4 Masová média a masová společnost

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Budete schopni charakterizovat moderní masovou společnost.
- Získáte povědomí o roli médií v masové společnosti.
- Budete reflektovat dvojí postavení médií v moderní společnosti: jako prostředníka demokratické politiky i jako nástroj manipulace, ovládnutí a propagandy.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

• Masová společnost	• Atomizace	• Tradiční společnost
• Masa	• Společenská soudržnost	• Manipulace
• Dav	• Osamělý dav	• Propaganda

4.1 Vznik moderní masové společnosti

Média, obdobně jako všechny ostatní společenské jevy a instituce, mají dvojí, janusovskou tvář. Můžeme na ně hledět jako na pozitivní fenomén umožňující fungování moderní demokracie i jako na negativní hrozbu vedoucí k manipulaci a ovládnutí společnosti. Doposud jsme se v našem výkladu zabývali prvním možným pohledem na média. V přístupu, vycházejícím ponejvíce z politického myšlení klasického liberalismu, působí sdělovací prostředky jako nezbytný mediátor, který občanskou společnost informuje o politickém dění a zároveň politické aktivity kontroluje a tím umožňuje fungování demokratické politiky.

Vývoj moderních dějin ale nesměřoval pouze k vytvoření liberální občanské společnosti složené z autonomních a racionálně uvažujících jedinců, kteří se svobodně zapojují do politické činnosti. Procesy vedoucí k modernitě mají i svoji odvrácenou tvář v podobě vzniku masové společnosti a moderních totalitních hnutí. Nejen při jejich vzniku, ale obecně v moderních dějinách hrála média často roli manipulativních a propagandistických nástrojů moci. Proto byla v rámci kritických přístupů ke studiu médií věnována těmto jevům velká pozornost. Podívejme se na ně nyní blíže.

Nejdříve se krátce zastavíme u problematiky vzniku moderní společnosti. Zatím jsme poukázali jen na jeden z mnoha aspektů modernizace a to sice na emancipaci jednotlivců a obranu jejich práv před zneužíváním ze strany politické moci, jak jsme to mohli pozorovat v případě zápasu o svobodu slova. Vyvázání z vazeb tradiční společnosti daných náboženstvím, stavovským uspořádáním a zasazením člověka do širší komunity i rozšířené rodiny, ale nemělo za důsledek jen emancipaci a osvobození jednotlivců. Jevy typické pro vznik moderní společnosti, jakými byly industrializace, urbanizace, sekularizace, vznik nacionalismu a moderních politických ideologií, mnohdy vedly ke

vzniku společnosti snadno ovlivnitelných atomizovaných jedinců, kteří ztrácejí svoji tradiční identitu a čím dál více se identifikují třídně nebo ideologicky. Toto prostředí spolu s prudkým rozmachem moderního kapitalismu připravilo živnou půdu pro vznik masových médií.

Konkrétně můžeme ilustrovat vznik masových médií vycházejících z výše popsané historické situace na vývoji amerických novin. Již na počátku třicátých let 19. století začínají vznikat první „šestákové noviny“ (*penny press*), v roce 1833 *New York Sun* a po jeho úspěšném nástupu o dva roky později nejvážnější konkurent *New York Herald*. Tyto noviny v podstatě zahájily novou etapu žurnalistiky. Programově opouštěli vysoký standard novin předcházejícího období. Jejich cílem již nebylo primárně kultivovat politický život, vstupovat do politických diskusí a snažit se formovat politické názory svých čtenářů. Jejich hlavním cílem byla maximalizace nákladu a skrze ni maximalizace zisku. Z novin a médií se stává především komerční aktivita.

New York Sun se proto zaměřoval na zprávy z černé kroniky, informace ze soudních procesů, různé společenské aféry a klepy. Šestákové noviny tak v podstatě redefinovaly pojem zprávy, tak aby vyhovoval vkusu, zájmu a čtenářským návykům méně vzdělaných vrstev společnosti. Šlo o jeden z kroků v přerodu společnosti tištěného slova do společnosti zábavy, jak jsme ji představily výše v souvislosti s úvahami Neila Postmana.

Hlavní cílovou skupinou tohoto typu novin nebyli vzdělaní příslušníci střední třídy, ale masy obyvatelstva, které přišly do měst v souvislosti s průmyslovou revolucí a teprve nedávno se staly gramotnými. Důležitou součástí šestákových novin byly také reklamy, protože většina zisků nepocházela z prodeje, ale právě z reklamní a inzertní činnosti. Tento obchodní model, v němž většina zisků v médiích nepochází od čtenářů, ale od zadavatelů reklamy pokračuje v mediálním světě v podstatě dodnes.

K rozvoji masových médií, v první fázi vývoje především masového tisku, přispěly i technické inovace, které se objevily po polovině 19. století. Šlo jak o vyřešení problémů s distribucí novin i získávání a šíření informací díky vylepšení dopravní infrastruktury pomocí vynálezů jakými byly vlaky, parníky, nebo telegraf a vytvoření prvních zpravodajských agentur, tak především o výrazné urychlení tisku. Nové typy tiskových strojů, rotačky, byly schopny vytisknout až 20 000 výtisků za hodinu. Z novin se tak stalo první masové médium.

Období vzniku masového tisku v podstatě až do konce 19. století bylo poznamenané ničím neregulovaným prostředím, v němž noviny tíhly k vytváření a sdílení senzací. Neexistovaly prakticky žádné standardy novinářské práce ani závazné etické kodexy. Neznamenalo to sice, že by hodnotná žurnalistika neexistovala, ale většina novin byla chápána čistě jako komerční nástroj pro maximalizaci zisku. O této epoše, která vyústila v postupnou kultivaci novinářské práce na přelomu 19. a 20. století se hovoří jako o „žluté žurnalistice“.

4.2 Charakteristika masové společnosti

Pojem masy a masové společnosti jsou pro studium moderních médií klíčové. Proto se krátce zastavíme u toho, jak je definuje a chápe sociologie a na ní navazující mediální studia. Pojem masy je předmětem zájmu společenských věd od konce 19. století. Většinou je chápán spíše negativně, ale například v tradici socialistického myšlení je jeho vnímání výrazně pozitivnější. Asi nejdůležitějším autorem, který se analýzou masy v této době zabýval, byl francouzský sociolog Gustave Le Bon (1841-1931). Jeho klíčovou prací je dodnes připomínaná kniha *Psychologie davu* z roku 1895. Le Bon v ní analyzuje chování člověka, který vstupuje do davu a přestává být oním autonomním a kriticky

myslicím jedincem, o němž jsme uvažovali jako o základním východisku moderní demokratické politiky. Dav, masa lidí je ovládaná svými vlastními vnitřními zákonitostmi. Jedinec se v ní rozplývá, rezignuje na sebekontrolu, místo individuality nastupuje kolektivní vědomí davu nesené iracionální emocionalitou. Pro ilustraci Le Bonových úvah si můžeme představit dav lidí při fotbalovém zápase nebo masu lidí manipulovanou totalitní ideologií. Právě takovéto soubory lidí jsou častěji adresáty sdělení médií než autonomní a kritičtí jedinci.

Společnost vzniklou přerodem z tradiční společnosti, v níž postupně mizí tradiční pojiva, můžeme charakterizovat jako společnost, v níž jsou atomizovaní jedinci vystavení snadnému tlaku a manipulaci zvnějšku. Jsou pro ni typické spíše menší a uzavřené rodiny, jež nahrazují dřívější tradiční komunity, vysoká hladina soutěživosti a naopak nízká hladina solidarity a participace. Jedním z prvních a nejdůležitějších autorů, který popisoval takto fungující společnost, byl americký sociolog David Riesman. Riesman přišel s jedinečným obrazem popisujícím moderní masovou společnost: označoval ji jako osamělý dav. Tím přesně vystihl paradox vysoce individualizované a atomizované a při tom masové společnosti. Ve své knize opatřené stejným titule *Osamělý dav (The Lonely Crowd)*, jež vyšla v roce 1950, popisuje jako typického představitele moderní konzumní společnosti tzv. „vnějškově řízené člověka“, jehož řídí hlavně masová média, reklama a autority moderních mocenských systémů.

4.3 Média a teorie masové společnosti

Na základě sociologické reflexe moderní masové společnosti vypracovali teoretici mediální komunikace základní paradigmatu vztahu médií a moderní společnosti. V našem textu je představíme pouze ve zjednodušené podobě, která odpovídá potřebám našeho kurzu. Zájemce o studium této komplexní problematiky odkazujeme na doporučenou studijní literaturu.

Základním východiskem mediálních teoretiků bylo přesvědčení o lineárním a jednostranném vztahu mezi médii a společností. V klasických schématech stála na jedné straně rozsáhlá a vnitřně rozmanitá společnost tvořená značně atomizovaným publikem. Jeden z prvních teoretiků masové komunikace, americký sociolog Herbert Blumer (1900-1987) uvažoval o masovém publiku jako o velmi početné mase lidí, která vzájemně příliš neinteraguje, je značně heterogenní a díky tomu neorganizovaná a neschopná samostatné akce. Je proto snadno předmětem řízení a manipulace. Na druhé straně stojí velké mediální instituce, jejichž vznik jsme mohli pozorovat v kapitole 4.1 na příkladu velkých novin, k nimž se ve 20. století připojují rádiové stanice a především televizní společnosti. Díky své síle mohou snadno ovlivňovat směřování společnosti, lidé jsou v podstatě závislí na médiích při budování své identity a média jsou často využívána pro manipulaci a ovládnutí společnosti. Tento proces je zároveň spojen s degradací vysokých kulturních hodnot a vznikem pokleslé masové kultury.¹⁹

Na základě této reflexe můžeme předběžně definovat masovou komunikaci jako:

Proces, v němž specializované instituce produkují a přenášejí sdělení rozsáhlým skupinám příjemců, kteří s nimi nejrůznějších způsobem nakládají a s vědomím jejich existence nejrůznějším způsobem jednají.²⁰

¹⁹ Pro reflexi masové kultury srov. ECO, Umberto: *Skeptikové a těšitelé*. Praha: Argo, 2006.

²⁰ Srov. McQUAIL, Denis: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2009.

V tomto pojetí vztahu médií a společnosti hrají masová média několik klíčových rolí, které zásadním způsobem překračují původní klasicky liberální vnímání médií jako prostředníka mezi politikou a občanskou společností. Masová média jsou vnímána na prvním místě jako zdroj moci. V době všeobecného a rovného volebního práva a zapojení širokých společenských vrstev do volebních a politických procesů umožňují zásadním způsobem nejenom ovlivňovat, ale i přímo určovat nejen výsledky voleb, ale i průběh běžného politického života. Politika, jež není jen uvědomělou participací občanské společnosti na politickém dění, ale spíše politickým marketingem, je tak mnohdy výslednicí působení médií. Jednoduše řečeno, kdo ovládá média, ovládá i veřejný život.

Média jsou proto základním prostředím veřejného života. Modernizace a vznik masové společnosti znamenal mimo jiné konec politiky vykonávané skrze přímý kontakt občanů mezi sebou a svými volenými zástupci. Pryč je doba obecních setkání, jaká zaznamenal kupříkladu ve třicátých letech 19. století přední teoretik demokracie, francouzský autor Alexis de Tocqueville (1805-1859) při své cestě po Spojených státech amerických. Veřejný život, a tento proces je v současné době ještě umocňován nástupem internetu a digitálních médií, se čím dál více přesunuje do virtuálního mediálního prostoru. Politika už není setkáváním obce, polis, v antickém slova smyslu, ale zápolení v neosobním světě médií. V tomto slova smyslu je můžeme označit za hlavní prostor veřejného a politického života.

V této situaci se také z médií stává jeden z hlavních zdrojů výkladů sociální reality. Jak jsme mohli pozorovat v úvahách Davida Riesmana, moderní, vnějškově řízený člověk je při své snaze o porozumění světu odkázán na média. Ztrácí se tradiční instituce formující základní orientace každého jednotlivce, církve a náboženské společnosti, rodina a širší obec. Jak upozorňuje český sociolog a teolog Tomáš Halík média přebírají roli, kterou dřív hrálo právě náboženství:

Po druhé světové válce se rozhodujícím religio Západu stávají média. Média přebírají řadu aspektů role tradičních náboženství: nabízejí symboly, interpretují svět, předkládají podmanivé příběhy, ovlivňují styl myšlení a chování lidí, vytvářejí sítě, nabízejí společenskou zkušenost, sdílená témata. Jsou také, a především, arbitry pravdy – reálné a důležité je to, co viděli „na vlastní oči“ v televizních zprávách.

Zdá se, že výrazné oslabení silných institucí veřejného života, jakými jsou právě církve, školy a další, spolu s oslabováním přímého mezilidského kontaktu představuje jedno z největších nebezpečí pro dobré fungování současné společnosti. V situaci, kdy se ztrácejí základní společenská pojítka, jsou lidé snadno zranitelní negativním působením médií. Příkladem tohoto trendu je současná diskuze o mediální propagandě a šíření falešných zpráv a dezinformací, kterými se budeme věnovat v následujících kapitolách našeho textu.

V závěru čtvrté kapitoly tedy před námi stojí dva kontrastní pohledy na média: média jako základní podmínka demokratické politiky a média tyranizující svým všudypřítomným vlivem. Nechceme se v tomto textu přiklánět na jednu ani na druhou stranu, média idealizovat ani je prvoplánově očerňovat. Spíše je důležité si uvědomit, že naše uvažování o mediálním světě se bude vždy pohybovat mezi těmito kladnými a zápornými póly. Je proto důležité je, i na základě vlastního politického ukotvení, reflektovat a neskouzávat ke zjednodušování komplexní a mnohdy nepřehledné sociální, politické i mediální reality.

Kontrolní otázky

- Charakterizujte moderní masovou společnost.
- Jakou roli média v moderní masové společnosti sehrávají?
- Jak rozumíte tvrzení, že z médií se stává nové náboženství Západu?

Souhrn

Modernizace a zánik tradiční společnosti s sebou přinesl vznik moderní masové společnosti. Role médií v takto strukturované společnosti často vede k manipulaci veřejným míněním. Média již neslouží jako základní demokratická instituce, ale jako nástroj moci a konstruování sociální reality.

Literatura

DeFLEUR, Melvin: *Teorie masové komunikace*. Praha: Karolinum, 1996.

ECO, Umberto: *Skeptikové a těšitelé*. Praha: Argo, 2006.

HARRINGTON, Austin: *Moderní sociální teorie, základní témata a myšlenkové proudy*. Praha: Portál, 2006.

JIRÁK, Jan – KOPPLOVÁ, Barbora: *Masová média*. Praha: Portál, 2009.

JIRÁK, Jan – KOPPLOVÁ, Barbora: *Média a společnost*. Praha: Portál, 2007.

McCOMBS, Maxwell: *Agenda setting: nastolování agendy, masová média a veřejné mínění*. Praha: Portál, 2009.

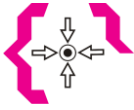
McNAIR, Brian: *Sociologie žurnalistiky*. Praha: Portál, 2004.

McQUAIL, Denis: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2009.

RAMONET, Ignacio: *Tyranie médií*. Praha: Mladá fronta, 2003.

THOMPSON, John: *Média a modernita: sociální teorie médií*. Praha: Karolinum, 2004.

5 Média jako instituce svobody slova

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o základních modelech fungování médií v demokratické společnosti.
- Budete schopni rozlišovat mezi libertariánským modelem fungování médií a modelem společenské odpovědnosti.
- Získáte informace o roli veřejnoprávních médií v demokratické společnosti.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- Společenské instituce
- Model společenské odpovědnosti
- Libertariánský model
- Veřejnoprávní média

5.1 Média jako společenská instituce

V demokratickém politickém systému tvoří média důležitou instituci svobody projevu a veřejné komunikace. Jak jsme ukázali v kapitole věnované svobodě slova a svobodě projevu, představuje tato svoboda komplexní soubor hodnot úzce spojených s dalšími právy, svobodami a hodnotami demokratické společnosti. Konkrétní realizace svobody projevu může nabývat řady různých podob. V této kapitole se nejprve zastavíme u teoretické reflexe různých modelů médií jako společenských institucí svobody slova a poté se zaměříme na problematiku veřejnoprávních médií.

Obdobně jako u dalších velkých společenských a politických otázek, není ani problematika mediálního systému primárně otázkou jednoznačného protikladu dobrých a špatných řešení, spíše jde o vyvažování různých hodnot spojených se svobodou slova. Jedním ze základních problémů realizace svobody slova, je otázka, zda k tomuto cíli směřuje spíše vytvoření prostoru formální svobody, v němž se mohou jednotliví aktéři svobodně pohybovat, nebo spíše takový systém institucí, který bude zároveň pečovat o veřejný zájem a bude sledovat i cíl společenské odpovědnosti.

Formální svobodou v prvním případě je myšleno především vytvoření určitého pevně daného systému pravidel, narýsování hřiště, na němž se budeme pohybovat. V rámci hřiště už ale může každý hráč/mediální aktér hrát svou vlastní hru. Druhý popisovaný scénář naopak pracuje s myšlenkou, že existuje jakýsi obecný zájem, soubor hodnot, o něž chce společnost pečovat a které chce chránit. Systém médií má být pak nastavený tak, aby nejenom vytvářel maximální prostor svobody pro všechny účastníky, ale také, aby pečoval o společné sdílené hodnoty.

Tyto dva možné modely reflektovala již jedna z prvních teoretických mediální publikací, kniha Čtyři teorie tisku (*Four Theories of Press*) z roku 1956 autorů Siberta,

Petersona a Schramma. Do čtyř teorií tisku řadí model autoritářský, definovaný skrze mocenské zasahování státu do regulace mediálního trhu; sovětský, znamenající celkovou kontrolu médií v prostředí totalitního státu. Pro naše uvažování jsou nejdůležitější zbylé dva modely: model libertariánský a model společenské odpovědnosti. Libertariánský model v podstatě představuje náš první diskutovaný scénář maximální formální svobody, který nesměřuje ke společnému, sdílenému systému hodnot. Model společenské odpovědnosti naopak znamená takový systém médií, který chrání a podporuje základní společenské hodnoty. S jistou dávkou zjednodušení můžeme říci, že libertariánský model se výrazněji uplatňuje ve Spojených státech amerických, zatímco model společenské odpovědnosti je typický pro evropské státy.

5.2 Veřejnoprávní média

Většina demokratických států světa v současné době propojuje prvky z obou výše zmíněných modelů – libertariánského a modelu společenské odpovědnosti. Jedním ze základních rysů demokracie proto je snaha o zajištění svobody projevu spolu s péčí o společné, sdílené hodnoty. Základní institucí zajišťující společenskou odpovědnost jsou tzv. veřejnoprávní média. Protože hrají důležitou roli i v mediálním systému České republiky, zastavíme se nyní u jejich působení blíže.

Za první veřejnoprávní médium je považována britská BBC (*British Broadcasting Corporation*), která vznikla v roce 1927 jako komerční společnost a v roce 1927 se transformovala do média veřejné služby. K výraznému rozšíření veřejnoprávních médií došlo v Evropě po konci druhé světové války. Jejich vznik je spojen s obecnějšími trendy ve vývoji poválečné Evropy. Na kontinentě, který byl nejen zničený obrovským válečným konfliktem, ale jenž si stále nesl následky předcházejících třiceti let nestability orámovaných dvěma světovými válkami a poznamenaných drtivou hospodářskou krizí, bylo stále jasnější, že samotné prostředí neregulovaného volného trhu a liberální *laissez-faire* politiky není schopné vyřešit hlubokou společenskou krizi. V této situaci je nutná výraznější angažovanost státu a občanské společnosti při řešení společenských a ekonomických problémů. Na rovině ekonomické a sociální politiky to bylo patrné ve vzniku sociálního státu. Na rovině médií pak skrze vznik médií veřejné služby, která měla na jedné straně bránit možnému nástupu totalitních ideologií a totalitní propagandy, na druhou stranu bránit demokratické hodnoty, které čistě tržní mediální prostředí nebylo schopné zajistit. Již bylo řečeno, že americký mediální trh tenduje spíše k libertariánskému mediálnímu modelu. Přesto i ve Spojených státech nacházíme určité prvky veřejnoprávních médií.

Jaké jsou hlavní rysy a cíle působení veřejnoprávních médií? Denis McQuail je shrnuje takto:

- Celoplošné pokrytí (příjem i vysílání)
- Rozmanitost při naplňování všech hlavních zájmů, potřeb a zálib; shoda s celou škálou názorů a postojů
- Služba pro speciální menšiny
- Zájem o národní kulturu, jazyk a identitu
- Služba potřebám politických stran
- Poskytování vyvážených a nestranných informací o sporných záležitostech
- Specifický zájem o „kvalitu“ definovanou různými způsoby
- Klást veřejný zájem před finanční cíle²¹

²¹ McQUAIL, Denis: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2009, s. 192.

Český novinář Karel Hvížd'ala uvádí mezi hlavní zásady médií veřejné služby tyto:

- Pluralisticko-stranicky neutrální
- Objektivní
- Vyvážený
- Dodržující etický kodex média a redaktora²²

Jak je zřejmé z výše uvedeného výčtu, veřejnoprávní média mají zajišťovat takové funkce a potřeby mediálního působení, které není možné zajistit na základě čistě tržních principů. Jedním z jejich hlavních závazků je proto upřednostnění veřejného zájmu před čistě komerčními cíli. Díky tomuto principu by veřejnoprávní média měla směřovat ke dvěma základním cílům: Za prvé by měla zajišťovat pokud možno objektivní zpravodajství, vycházející z pečlivé reportéřské práce a zachytávající celé spektrum názorů, jež v pluralitní, demokratické společnosti nacházíme. Za druhé by měla dbát na ochranu menšinových názorů, které nemají dostatečnou finanční sílu k tomu, aby se na veřejnosti prosadily. Veřejnoprávní média proto vytvářejí prostor pro nejružnější náboženské, etnické a kulturní menšiny, jejichž hlas by jinak ve veřejném prostoru nebyl slyšet.

Díky těmto maximám přispívají veřejnoprávní média zásadním způsobem k fungování demokratické společnosti, která by bez ochrany menšinových názorů a nezávislého zpravodajství mohla fungovat jen velmi obtížně. Veřejnoprávní média jsou proto jedním ze základních nástrojů pro naplňování cíle mediálního působení být institutem svobody slova.

Záleží pak především na našem politickém ukotvení a kritickém nastavení, zda tyto záruky přijímáme jako dostatečné, nebo zda se vůči mediálnímu trhu hlouběji kriticky vymezujeme, jako například německý mediální teoretik Dieter Prokop, který pochybuje o uchování samotného principu svobody slova v (post)moderní společnosti:

Pojem svoboda názoru je v dnešní komplexní, fragmentární, segmentované společnosti vědění a médií zastaralý, protože média, respektive televize, přinášejí především obrazy a scény působící v citové rovině. Protože jsou tyto obrazy bezobsažné a důrazně cituplné, nemůže být televize prostředkem tvorby mínění.²³

Kontrolní otázky

- Co se myslím tvrzením, že média tvoří společenskou instituci svobody slova?
- Jaký je zásadní rozdíl mezi libertariánským modelem a modelem společenské odpovědnosti fungování médií?
- Jaká je role veřejnoprávních médií v demokratické společnosti?

²² HVÍŽD'ALA, Karel: *Moc a nemoc médií*. Praha: Máj, Dokořán, 2003, s. 236-242.

²³ PROKOP, Dieter: *Boj o média: dějiny nového kritického myšlení o médiích*. Praha: Karolinum, 2005.

Souhrn

V této kapitole jsme představili roli médií jako instituce svobody slova v demokratické společnosti. K naplňování této role slouží buď libertariánský model zdůrazňující vytváření prostoru formální svobody médií nebo model společenské odpovědnosti, který klade větší důraz na zachovávání společných sdílených hodnot demokratické společnosti. Základním nástrojem modelu společenské odpovědnosti jsou média veřejné služby.

Literatura

HVÍŽĎALA, Karel: *Moc a nemoc médií*. Praha: Máj, Dokořán, 2003.

McQUAIL, Denis: *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2009.

POUPEROVÁ, Olga: *Institucionální aspekty regulace médií*. Praha: Wolters Kluwer, 2013.

PROKOP, Dieter: *Boj o média: dějiny nového kritického myšlení o médiích*. Praha: Karolinum, 2005.

SIEBERT, Frederick – SCHRAMM, Wilburg Lang – PETERSON, Theodore Bernard: *Four theories of press: the authoritarian, libertarian, social responsibility, and Soviet communist concept of what the press should be and do*. Freeport, N. Y.: Books for Libraries Press, 1973.

6 Systém médií v České republice

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o systému médií v České republice.
- Budete schopni rozlišovat mezi státními, veřejnoprávními a soukromými médii.
- Seznámíte se se systémem veřejnoprávních médií v České republice.
- Získáte přehled o aktuálním vývoji situace v oblasti médií.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- Veřejnoprávní média
- Komerční média
- Státní média
- Mediální rady

6.1 Veřejnoprávní média

V této kapitole se zaměříme na základní charakteristiku medií v České republice. Tato část textu by měla sloužit k porozumění základnímu nastavení systému médií i jejich aktuálnímu vývoji. Naši pozornost zaměříme na situaci po obnovení demokratického politického života po roce 1989. Přestože vývoj v předcházejícím období, v němž byl život médií regulován, kontrolován a manipulován komunistickým režimem, má dopady i do vývoje médií v demokracii, představuje rok 1989 ostrý stříh, který do hloubky proměnil podobu mediální scény. Zájemce o hlubší porozumění historii médií v českých zemích odkazujeme proto na příslušnou literaturu²⁴ a dále se zaměříme na vývoj v posledních třiceti letech.

Systém médií v České republice se opírá o dva pilíře: veřejnoprávní a komerční, soukromá média. Takto uspořádaný systém plně odpovídá demokratickým standardům, tak jak byly představeny v předcházející kapitole. Představuje ale ostrý rozchod s nastavením médií v komunistickém systému, jemuž dominovala státní média.

Na tomto místě je proto dobré blíže objasnit rozdíl mezi státními a veřejnoprávními médii. Státní média jsou média plně kontrolovaná státním aparátem, tedy přímo závislá na výkonné moci, konkrétně na příslušných ministerstvech, která řídí a kontrolují jejich činnost. Dobře to můžeme pozorovat na statutu Československé televize (ČST) působící od roku 1953. Podle zákona o Československé televizi z roku 1964 byla ČST státní organizací s vedením podléhajícím vládě. V úvodním paragrafu zákona je její postavení definováno takto: „Československá televize svou činností založenou na politice

²⁴ KONČELÍK, Jakub – VEČERA, Pavel – ORSÁG, Petr: *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010.

Komunistické strany Československa provádí masově politickou a výchovnou práci, podporuje tvůrčí iniciativu lidu a přispívá k dovršení kulturní revoluce.“²⁵

Veřejnoprávní média, jak napovídá už jejich označení, nemají sloužit zájmům státního aparátu, ale mají hájit především veřejný, občanský zájem. Koncepce veřejnoprávních médií vychází ze základní premisy demokratické politiky, z přesvědčení, že konečnou autoritou ve společnosti není stát, ale občanská společnost sama. Stát nemá být primárně nástrojem kontroly a ovládnutí společnosti, ale má být spíše jakousi servisní, služebnou organizací. Z tohoto důvodu nemají a nemohou být média hájící veřejný zájem státní. Veřejnoprávní média neslouží státu, ale zájmům občanské společnosti a podle toho má být koncipována jejich struktura a systém financování.

V České republice je systém veřejnoprávních médií tvořen třemi institucemi: Českou televizí, Českým rozhlasem a Českou tiskovou kancelář. Jejich nezávislost na státním aparátu je daná jednak způsobem financování, který není závislý na státním rozpočtu a je zajišťován z koncesionářských poplatků, jednak způsobem jejich kontroly a řízení, které zajišťují rady jednotlivých institucí (Rada České televize, Rada Českého rozhlasu, Rada České tiskové kanceláře). Členové jednotlivých rad jsou navrhováni různými neziskovými a regionálními organizacemi a schvalováni Poslaneckou sněmovnou Parlamentu ČR. Složení rad by mělo odrážet složení a zájmové skupiny české společnosti. V následujících podkapitolách stručně představíme jednotlivá veřejnoprávní média. Zaměříme se především na právní normy upravující jejich fungování, včetně etických kodexů a způsob financování.

6.1.1 Česká televize

Česká televize (ČT) představuje patrně nejvýznamnější médium veřejné služby v České republice. Jednotlivé kanály České televize sledovalo v roce 2019 pravidelně kolem 30% televizních diváků, díky čemuž tvořila ČT nejsledovanější televizi na českém trhu.²⁶ Česká televize působí plošně na celém území České republiky a v současnosti nabízí program na 6 stanicích (ČT 1, ČT 2, ČT 24, ČT sport, ČT :D, ČT art). Česká televize je řízena generálním ředitelem vybíraným Radou České televize. Od října 2011 stojí v čele ČT Petr Dvořák.

Provoz České televize se řídí několika legislativními normami, které detailně upravují způsob fungování, řízení a financování ČT. Základní normou je zákon o České televizi (č. 483/1991 Sb.), který především definuje základní náležitosti naplňování veřejné služby České televize, dále stanoví podmínky pro fungování Rady České televize, způsob výběru generálního ředitele a financování televize. Provoz České televize je dále upravován zákony č. 348/2005 Sb. o rozhlasových a televizních poplatcích, č. 231/2001 Sb. o provozování rozhlasového a televizního vysílání a zákon č. 132/2010 Sb. o audiovizuální službě na vyžádání.²⁷ Vzhledem k veřejnoprávnímu charakteru televize, který by měl zajišťovat objektivní a vyvážené zpravodajství pokrývající široké názorové spektrum pluralitní demokratické společnosti je klíčovým dokumentem Kodex České televize. Kodex, schválený Poslaneckou sněmovnou Parlamentu ČR, stanovuje základní parametry televize jako média veřejné služby, ale upravuje i konkrétní otázky např.

²⁵ Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=18&t=1964> (cit. 9. 8. 2019)

²⁶ Souhrnná data a analýzy sledovanosti České televize jsou k dispozici na: <https://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/sledovanost-a-data-o-vysilani/> (cit. 9. 8. 2019)

²⁷ Jednotlivé zákony vztahující se k České televizi jsou k dispozici na: <https://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/zakony/> (cit. 9. 8. 2019).

z oblasti svobody umělecké tvorby, jazykového projevu, etiky, zobrazování násilí apod. Základní hodnotová východiska stanovuje preambule kodexu. Podle ní Česká televize:

- a. Vytváří svými pořady orientační bod pro všechny členy společnosti a podporuje soudržnost společnosti a integraci všech jednotlivců, skupin a společenství; zvláště se pak musí vyvarovat jakýchkoli forem kulturní, sexuální, náboženské či rasové diskriminace a společenské segregace.
- b. Představuje fórum pro veřejnou diskusi, v níž je možno vyjadřovat nejširší možné spektrum názorů a hledisek.
- c. Poskytuje nestranné a nezávislé zpravodajství, informace a komentáře.
- d. Vytváří pluralitní, invenční a rozmanitou programovou nabídku, která splňuje vysoká etická a kvalitativní měřítka, a nepodřizuje snahu o kvalitní výstup tlakům trhu.
- e. Vytváří a strukturuje programová schémata a programy, které mohou zaujmout širokou veřejnost, a přitom zůstávají vnímavými vůči potřebám menšinových skupin.
- f. Odráží rozmanitost filozofických koncepcí a náboženských vyznání ve společnosti s cílem napomáhat vzájemnému porozumění a toleranci a podporovat soudržnost mnohonárodní a multikulturní společnosti.
- g. Aktivně přispívá k lepšímu poznání, pochopení a šíření národního a evropského kulturního dění a dědictví.
- h. Dbá na to, aby programová schémata obsahovala významný podíl původní tvorby, zvláště celovečerních filmů, dramatické tvorby a dalších tvůrčích počínů, a má na zřeteli potřebu spolupráce s nezávislými výrobci a filmovým sektorem.
- i. Rozšiřuje divácký výběr tím, že poskytuje nabídku programových služeb, jež komerční vysílatelé normálně neposkytují. Nepovyšuje kritérium sledovanosti pořadů ani rychlosti informace nad jejich maximální možnou kvalitu.²⁸

Klíčovou kontrolní institucí ČT je Rada České televize. Rada ČT je složena z 15 členů, které volí a odvolává Poslanecká sněmovna. Složení rady by mělo reflektovat regionální, politické, sociální a kulturní názorové proudy v České republice. Funkční období členů rady trvá 6 let, přičemž každé 2 roky je volena jedna třetina členů. Do působnosti Rady ČT patří především právo jmenovat a odvolávat generálního ředitele, schvalovat rozpočet ČT, dohlížet na plnění úkolů veřejné služby v oblasti televizního vysílání a naplňování zásad Kodexu ČT, předkládat Poslanecké sněmovně výroční zprávu o činnosti a hospodaření České televize a rozhodovat o stížnostech týkajících se generálního ředitele.²⁹

Jedním ze základních pilířů zajišťujících nezávislost České televize je nezávislý zdroj financování. Hlavním zdrojem financování ČT jsou televizní poplatky, které pokrývají téměř 90% celkových nákladů televize. Poplatky odvádí každá domácnost vlastnící televizní přístroj. Roční výnos poplatků do rozpočtu ČT činí přibližně 5,7 miliardy Kč. Vzhledem k tomuto způsobu financování má Česká televize omezený čas na vysílání reklamy. Podle stávající normy nesmí reklama na kanálech ČT 2 a ČT 4 přesáhnout 0,5% denního vysílacího času, na ostatních programech je reklama zakázána s výjimkou kulturních a sportovních přenosů.

²⁸ Kodex České televize, <https://www.ceskatelevize.cz/vse-o-ct/kodex-ct/preambule-a-vyklad-pojmu/>

²⁹ Srov. Rada České televize, <https://www.ceskatelevize.cz/rada-ct/> (cit. 9. 8. 2019).

6.1.2 Český rozhlas

Český, respektive Československý, rozhlas je nejstarším veřejnoprávním médiem v České republice. Jeho vysílání započalo již v květnu 1923 a významně se zapsal i do moderních českých dějin. Během pražského povstání na konci druhé světové války v květnu 1945 i během okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968 sehrál Československý rozhlas klíčovou roli při informování veřejnosti. Kolem historické hlavní budovy rozhlasu na Vinohradské třídě byly také svedeny krvavé boje. Po pádu komunismu byl obnovený Český rozhlas zřízen zákonem č. 484/1991 sb. z listopadu 1991. Český rozhlas je nejstarší institucí obdobného typu na evropském kontinentě a druhý nejstarší v celé Evropě po britské BBC, jež započala s pravidelným vysíláním již na samém počátku 20. let.

Systém fungování a řízení je u Českého rozhlasu obdobný jako u České televize. Je upraven samostatným zákonem, na fungování rozhlasu dohlíží Rada Českého rozhlasu a financování je zajišťováno z koncesionářských poplatků. V čele rozhlasu stojí generální ředitel volený rozhlasovou radou. Stejně jako u České televize je působení rozhlasu a naplňování jeho veřejnoprávního charakteru stanoveno Kodexem Českého rozhlasu.³⁰

Český rozhlas v současnosti zajišťuje celoplošné vysílání na 4 stanicích: Radiožurnál, Dvojka, Vltava a Plus, na 13 regionálních stanicích a na několika specializovaných digitálních stanicích (např. Rádio Junior pro dětské posluchače nebo Radio Wave pro mladé lidi).

6.1.3 Česká tisková kancelář

Česká tisková kancelář (ČTK) je patrně nejméně známým veřejnoprávním médiem v České republice, které se příliš často nedostává do pozornosti nejširší veřejnosti. ČTK je veřejnoprávní národní zpravodajskou agenturou. Jejím úkolem je tedy shromažďování základních informací zpravodajského charakteru a jejich distribuce ostatním médiím. ČTK byla založena již při samém vzniku nezávislého Československa v říjnu 1918. Její status veřejnoprávního média byl upraven samostatným zákonem z roku 1996, od roku 1996 není dotována ze státních prostředků, ale je financována z vlastních prostředků, tedy z plateb za vlastní mediální servis. Na fungování ČTK dohlíží její rada, způsob práce pak upravuje kodex.³¹

6.2 Komerční média

V České republice existuje nepřehledné množství komerčních médií nejrůznějších typů od velkých, celoplošně působících televizních stanic, po malá, regionálně působící rádia a noviny. Bylo by proto samoučelné na tomto místě představovat jednotlivé, obecně známé největší aktéry českého mediálního trhu. Pouze můžeme připomenout, že podle dat z prosince 2018 byla nejsledovanější komerční televizí TV Nova (19,35%, celkově druhá za první, veřejnoprávní stanicí ČT 1, kterou sledovalo 21,21% diváků), nejposlouchanějším rádiem bylo rádio Impuls s více než 1 milionem posluchačů denně a nejčtenějším deník Blesk (909 000 čtenářů, druhým v pořadí byl deník MF Dnes, 540 000 čtenářů).³² V této podkapitole bychom se proto pouze krátce zastavili u systému regulace mediálního trhu v České republice.

³⁰ Kodex Českého rozhlasu, <https://rada.rozhlas.cz/kodex-ceskeho-rozhlasu-7722382> (cit. 9. 8. 2019)

³¹ Kodex a rada ČTK, https://www.ctk.cz/o_ctk/kodex/, https://www.ctk.cz/o_ctk/rada_ctk/

³² Aktuální data převzata z: <https://www.mediaguru.cz/clanky/2018/11/ctenost-deniku-vede-blesk-polepsily-si-hospodarske-noviny/>, https://www.nielsen-admosphere.cz/wp-content/uploads/2019/01/M%C4%9Bs%C3%AD%C4%8Dn%C3%AD-zpr%C3%A1va-2018_12.pdf,

V oblasti audiovizuálních médií (rozhlas a televize) je základní regulační institucí Rada pro rozhlasové a televizní vysílání. Oproti radám jednotlivých veřejnoprávních médií nejde o veřejnoprávní instituci, ale o státní orgán, který obecně dohlíží na uplatňování demokratických principů při provozování jednotlivých médií. Jeho hlavním cílem je podporovat uplatňování svobody slova, jakožto základního poslání médií v demokratické společnosti, dbát na dodržování zákona, rozvoj plurality vysílání a rozvoj domácí a evropské audiovizuální tvorby.

Mezi základní poslání rady patří dbát na nezávislost vysílání, dohlížet na dodržování právních předpisů, udělovat licence k vysílání, vést evidenci provozovatelů vysílání, monitorovat obsah rozhlasového a televizního vysílání a ukládat sankce za porušování závazných pravidel a norem. Oproti veřejnoprávním médiím není rada financována z nezávislých koncesionářských poplatků, ale její financování je součástí rozpočtu České republiky.

Rada pro rozhlasové a televizní vysílání má v současnosti 13 členů, které jmenuje a odvolává předseda vlády na návrh Poslanecké sněmovny. Jednotliví členové jsou voleni vždy na 6 let.³³

V oblasti novin a dalšího periodicky vydávaného tisku žádná samostatná regulační instituce neexistuje. Evidenci periodického tisku zajišťuje Ministerstvo kultury. Mezi jediné povinnosti vydavatelů periodického tisku patří kromě evidence u Ministerstva kultury uvádění všech potřebných údajů u vydávaných tiskovin a zasílání povinných výtisků do stanovených knihoven.³⁴

6.3 Aktuální situace

V závěrečné podkapitole se zastavíme u aktuálních trendů ve vývoji médií v České republice. Některé z těchto bodů se blíže dotýkají obecnější situace médií v Evropě i ve světě, jež podrobně rozebereme v následujících kapitolách. Hlavními tématy posledních dvou let zůstává problematika šíření dezinformací a otázka možného ohrožení nezávislosti veřejnoprávních médií.

Velmi dobrý hospodářský růst České republiky vedl v posledních letech k nárůstu výdajů na reklamu (v roce 2018 se zvýšily o 10%), což dále přispívalo k rozvoji především online médií. Naopak tradiční tištěná média, zejména noviny, zažívala pokračující pokles zájmu čtenářů, v roce 2018 se prodalo o 5,5% méně výtisků denního tisku, průměrně se nyní prodává o 45-65% méně výtisků než před 10-15 lety. Pokračoval také odliv zahraničních investorů z českého mediálního prostoru. V roce 2018 prodala svůj podíl v televizi Prima švédská společnost Modern Times Group (MTG). Po převodu hlavních deníků do rukou českých majitelů jsou tak české média stále více vlastněna domácími investory. Tento trend může znamenat určité negativní ohrožení nezávislosti české žurnalistiky, protože domácí majitelé často propojují ekonomické a politické zájmy, jak můžeme nejvýrazněji pozorovat na případu koupě mediální skupiny MAFRA současným premiérem Andrejem Babišem v roce 2013.

Důležitým vývojovým trendem posledních let bylo posilování poskytování internetového zpravodajství. Největší český portál Seznam.cz provozuje od října 2016 vlastní zpravodajskou platformu Seznam Zprávy a na konci roku 2017 získal licenci pro provozování pozemního televizního vysílání. K jistému posilování došlo i u zpravodajských kanálů těžících ze současného vzestupu populistických politických

---

http://www.radiotv.cz/p_radio/radioprojekt-2017-2018-radiozurnal-se-dostal-uz-na-druhe-misto-v-celkove-poslechovosti/

³³ Blíže k fungování rady srov. <https://www.rrtv.cz/cz/Default.aspx> (cit. 9. 8. 2019)

³⁴ K regulaci periodického tisku srov. <https://www.mkcr.cz/evidence-periodickeho-tisku-480.html>

proudů. Nejvýrazněji se tato skutečnost promítla do posilování televize Barrandov, jež v posledních letech zaznamenala nárůst sledovanosti (v roce 2018 měla podíl na sledovanosti přibližně 7%³⁵). V posledním roce ale patrně dosáhla stropu svých možností a další růst již nezaznamenáváme.

S nástupem populistického stylu politiky souvisí i pokračující útoky na veřejnoprávní média a zpochybňování jejich vyváženého zpravodajství od čelných politických představitelů, prezidenta Miloše Zemana i premiéra Andreje Babiše. Přes toto zpochybňování zůstávají veřejnoprávní média nejužívanějšími a nejdůvěryhodnějšími médii v České republice.

Ve svém působení pokračuje i řada internetových stránek nabízejících alternativní a nezávislé zpravodajství, které ale ve skutečnosti mnohdy obsahuje dezinformace nebo smyšlené zprávy. Nejvýraznější z těchto stránek jsou Parlamentnílisty.cz, které pravidelně využívá až 17% populace. Ostatní zůstávají spíše marginální. Šíření jejich obsahu ale napomáhá časté sdílení na sociálních sítích.³⁶

Kontrolní otázky

- Jaké jsou zásadní rozdíly mezi státními, veřejnoprávními a soukromými médii?
- Jaké média v České republice patří mezi veřejnoprávní?
- Jak jsou v České republice regulována soukromá média?
- Jako jsou aktuální trendy ve vývoji médií v České republice?

Souhrn

System médií v České republice se skládá z médií veřejné služby (Česká televize, Český rozhlas, Česká tisková kancelář) a řady soukromých médií. Mezi aktuální trendy ve vývoji médií v ČR můžeme zařadit zejména nebezpečí propojování politické, ekonomické a mediální moci, nástup populistických alternativních médií a ohrožování nezávislosti veřejnoprávních médií.

Literatura

BEDNAŘÍK, Petr – JIRÁK, Jan – KOPPLOVÁ, Barbara: *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011.

KONČELÍK, Jakub – VEČERA, Pavel – ORSÁG, Petr: *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010.

³⁵ Aktuální data převzata z: https://img.ceskatelevize.cz/boss/image/contents/sledovanost/div-ohlas/celodenni/kolac/2018.pdf?_ga=2.185121001.1511931348.1564259823-853803514.1487870627

³⁶ Naše shrnutí vychází z: *Reuters Institute Digital News Report 2018*, s. 72-73, dostupné z: <http://www.digitalnewsreport.org/> (cit. 9. 8. 2019).

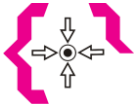
POUPEROVÁ, Olga: *Institucionální aspekty regulace médií*. Praha: Wolters Kluwer, 2013.

Reuters Institute Digital News Report 2018 (dostupné z <http://www.digitalnewsreport.org/>).

7 Manipulace s mediálními informacemi

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o základních definicích mediální manipulace.
- Získáte informace o faktorech, které vytvářejí prostor pro akceptaci mediálních manipulací na individuální rovině.
- Získáte informace o aktuálních společenských trendech vedoucích k šíření mediálních manipulací.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- Manipulace
- Přesvědčování
- Konfirmační zkreslení
- Digitální vystřízlivění
- Sociální sítě

7.1 Mediální manipulace

Jak jsme již v našem výkladu naznačili, média hrají v moderní společnosti dvojitou roli. Na jedné straně představují nezastupitelnou součást demokratické občanské společnosti, umožňují kontrolu politické moci a informování občanů o politickém dění. Na druhé straně se mnohdy v podmínkách masové společnosti stávají nástrojem propagandy a manipulace. Právě na otázku mediální manipulace se blíže zaměříme v této kapitole.

Problematická je již samotná definice manipulace. Mohli bychom tvrdit, že manipulace znamená prostě neobjektivní informování nebo informování zatížené vlastní interpretací politického a společenského dění. Při řešení tohoto problému je potřeba být mimořádně ostražitý a používat jemnější rozlišování. Z hermeneutiky, filosofické disciplíny zaměřené na správný výklad a interpretaci textu, víme, že v podstatě každé vyjádření, každé tvrzení je nesené předcházejícím předporozuměním. I při informování o politickém a společenském dění platí, že způsob jakým o věcech mluvíme a píšeme je již formován našimi politickými názory nebo na hlubší rovině naším filosofickým porozuměním světa. Tento fakt je dobře patrný na způsobu, jakým o dané problematice hovoříme, jaká slova používáme i v tom jaká témata si vybíráme a jaká ponecháváme stranou.

Je zřejmé, že nic jako čisté, zcela nezaujaté a odosobněné informování neexistuje. Naopak se do něj vždy propisuje osoba informujícího. Máme proto každé mediální sdělení považovat za manipulaci?

Právě na tomto místě je nutné být maximálně opatrný a neupadat do snadných a černobílých řešení. Jedna extrémní strana spektra by mohla tvrdit, že média se diskvalifikují prostě již tím faktem, že vždy, ať přiznaně nebo nepřiznaně, hájí určitý politický názor. Druhá strana by naopak mohla tvrdit, že média jsou pro demokracii

natolik potřebná, že k nim máme přistupovat s maximální důvěrou v čestnost jejich úmyslů.

Správné řešení leží patrně na rovině poctivého osobního rozlišování, kdy na základě vnějších znaků mediálního zpravodajství, i díky vlastní vnitřní zkušenosti jsme schopni rozlišit mezi poctivým a nepoctivým informováním. V posledku nám ale žádná vnější kritéria mediální manipulace nedokážou zajistit bezchybné odhalení manipulace a její odlišení od řádného zpravodajství. Nakonec vždy záleží na vnitřních schopnostech čtenáře, spolu se starými filozofy bychom mohli říci na naší ctnosti moudrosti, do jaké míry jsme schopni manipulaci odhalit.

Obecně můžeme říci, že manipulaci odlišuje od standardní interpretace nebo přesvědčování čtenáře především otevřenost a čestnost úmyslů toho, kdo informuje. Je nutné si uvědomit, že vyjádření vlastního názoru v médiích ještě nutně není mediální manipulací. Pokud některá média otevřeně uvádějí svoji politickou orientaci (např. liberální, socialistickou nebo konzervativní) a při tom jsou dostatečně otevřená názorům z jiných částí politického spektra, nemůžeme je ještě označit za manipulativní. Dokonce ani pokud otevřeně vyjadřují podporu některému z politických kandidátů, jak je to běžné například v anglosaském světě, nebo jak se děje i v poslední době v České republice v souvislosti s přímou volbou prezidenta republiky, nejedná se jednoduše o manipulaci se čtenářem. Interpretace a přesvědčování nejsou manipulací.

O manipulaci se jedná v případě, že média používají skryté nástroje pro přesvědčování čtenářů. Manipulaci signalizuje nejasný, úskočný nebo neupřímný výběr informací a jazykových prostředků s cílem ovlivnit nálady názory a mínění jiných lidí, případně získat možnost řídit jednání lidí a dosahovat tak vlastních skrytých cílů.

7.2 Příčiny manipulace na individuální rovině

V předcházejících odstavcích jsme nastínili tvrzení, že mediální manipulace spočívá na jedné straně v nepoctivém informování, na druhé straně v neschopnosti nebo neochotě čtenáře manipulaci demaskovat. S tím, jak se v současném světě informační manipulace rychle šíří, se stává schopnost konzumentů mediálních zpráv bezpečně rozlišovat mezi poctivým a nepoctivým informováním klíčová. V této podkapitole se zaměříme na obecné důvody, které na individuální rovině vedou jednotlivé čtenáře k ochotě přijímat mediální manipulace. Budeme přitom vycházet ze zprávy francouzských ministerstev *Information manipulation*, která představuje jeden z nejcennějších a nejdůležitějších příspěvků do současné diskuze o mediální manipulaci.³⁷

7.2.1 Selhání lidského poznání

Šířitelé mediálních manipulací a dezinformací využívají přirozeného sklonu člověka k pohodlnosti a myšlenkové nenáročnosti. Pokud systematicky neuplatňujeme vlastní kritické myšlení a naivně spoléháme na informace, které se nám předkládají, aniž bychom si ověřovali jejich zdroje, stáváme se otevřenými pro nejrůznější polopravdy i otevřené lži. Člověk má také tendenci věřit spíše informacím, které potvrzují jeho předporozumění, jeho pohled na svět a politické a společenské názory a nekladou nároky na změnu

---

³⁷ *Information manipulation: A Challenge for Our Democracies*. A report by the Policy Planning Staff (Ministry for Europe and Foreign Affairs) and the Institute for Strategic Research (Ministry for the Armed Forces) of the Republic of France, 2018.

vlastního postoje. V psychologii je tento sklon lidské mysli nazýván jako konfirmační zkreslení (*confirmation bias*).

Další přirozený lidský sklon, označovaný jako efekt třetí osoby, navíc vede naši mysl k přeceňování vlastní racionality a objektivy, schopnosti udržet si vlastní, nezávislé přesvědčení a naopak k podceňování těchto schopností u druhých lidí. Tedy přesvědčení, že mediální manipulace musí nutně více působit na druhé než na nás samotné (proto efekt třetí osoby).

Aktuální psychologické studie ukazují, že existují psychologické důvody pro rychlejší šíření falešných zpráv než zpráv skutečných. Skutečné zprávy totiž nejsou nikdy úplně nové, ale spíše zapadají do obrazu světa, tak jak jej známe. Naopak falešné zprávy přinášejí zdánlivá nová překvapení, jejich cílem není pravdivé poznání skutečnosti, ale vyvolání pocitu vzrušení. Jsou proto prezentovány spektakulárním, emocionálním a často i alarmistickým způsobem. Působí mnohem více na lidský sklon ke strachu a úzkosti.

Konfirmační zkreslení tak hrají zásadní úlohu při šíření manipulací a falešných zpráv. Mezi nejrozšířenější biasy patří sklon přejímat myšlení a názory druhých (tzv. spirála mlčení), přejímat názory autorit, sklon k vytváření falešné korelace mezi událostmi, které spolu sice souvisí časově, nikoli však věcně a další.

7.2.2 Krize důvěry ve schopnosti lidského poznání

Informační a mediální manipulace jsou součástí širšího trendu, jenž můžeme zachytit v současné společnosti. Jedná se o obecnou krizi přesvědčení o schopnosti racionálně poznávat pravdu. Dalšími projevy této krize je šíření řady konspiračních teorií a různých pseudovědeckých přístupů. Jak upozorňuje kupříkladu britský novinář a spisovatel Damian Thompson ve své knize *Counter-Knowledge* (Proti-znalost):

Nacházíme se nyní v situaci, kdy velká část populace používá takový způsob poznání, který opustil konvenční kritéria důkazů, vnitřní soudržnosti a hledání faktů. Důsledkem je současný stav veřejné diskuze, která již nemůže být hodnocena pomocí odhalování dezinformací, ale jako alternativní realita, kterou sdílí miliony lidí.³⁸

V současné společenské diskusi tak můžeme pozorovat krizi klasické racionality a nástup alternativních výkladů skutečnosti, které ale postrádají obecně sdílená kritéria racionálního myšlení. Jedním z důvodů této skutečnosti může být liberalizace informačního trhu, kde spolu soupeří racionální a iracionální zdroje informací, aniž by byla dána nějaká obecně sdílená kritéria jejich platnosti. Kořeny této krize mohou ležet u obecně sdílené skepse moderní filosofie k možnostem objektivního a pravdivého poznání. René Descartes přinesl do novověkého myšlení pochybování jako obecnou a základní metodu lidského uvažování. Další francouzští filosofové Michel Foucault a Jacques Derrida poukazovali na to, že lidské poznání a znalosti mnohdy slouží zájmům držitelů moci a k útlaku vyloučených společenských vrstev a z toho důvodu je nutné sdílenou lidskou racionalitu dekonstruovat a odhalovat její skryté mechanismy manipulace a útlaku.

Americký historik Timothy Snyder hovoří v této souvislosti o tzv. aplikovaném postmodernismu. Tedy používání obecné skepse postmoderního myšlení k vytvoření situace, v níž zpochybníme jakoukoli možnost pravdivého lidského poznání a zcela rozmlžíme rozdíl mezi pravdou a lží, reálnou a smyšlenou informací. Jedním

³⁸ *Information manipulation: A Challenge for Our Democracies*. A report by the Policy Planning Staff (Ministry for Europe and Foreign Affairs) and the Institute for Strategic Research (Ministry for the Armed Forces) of the Republic of France, 2018, s. 33

z charakteristických rysů současné doby je proto obecně sdílená skepse a relativismus, který pochybuje o možnosti sdíleného poznání pravdy. Nežijeme již v době komplexní ideologických systémů, které soupeří o vlastní verzi výkladu světa, o vlastní velké vyprávění, ale spíše v čase, kdy nejsme schopni žádnou sdílenou realitu přijmout.

7.3 Příčiny manipulace na kolektivní rovině

Vedle obecného sklonu lidské mysli ke konfirmačním zkreslením a určité krize současné filosofie poznání, můžeme definovat několik společenských faktorů přispívajících k šíření mediálních manipulací a dezinformací. Budeme se jim věnovat v následujících podkapitolách.

7.3.1 Krize důvěry v instituce

Průzkumy veřejného mínění napříč celým světem ukazují na obecný trend poklesu důvěry ve společenské instituce. Nástup populistických stran a politických hnutí v řadě zemí západního světa zároveň dokládají klesající důvěru a naopak narůstající odpor vůči politickým a intelektuálním elitám. Při hodnocení klesající důvěry v politické představitele nesmíme zapomínat na důležitou roli, kterou v tomto procesu hraje ekonomické globalizace a především ekonomická a finanční krize z let 2008-2009, jež podkopala důvěru řady lidí v demokratických zemích ve stávající politický a ekonomický systém a otevřela tak dveře pro nástup populistických politických hnutí. Mezi klíčové aspekty krize důvěry v instituce můžeme zařadit zmiňované odmítání elit, polarizaci kulturně definovaných identit, oslabování demokratických institucí, především soudnictví a pokles úrovně politické komunikace.

7.3.2 Krize tisku

Krize tištěných novin se projevuje na jedné straně v poklesu ekonomických výsledků a výnosnosti novin, na druhé straně v poklesu novinářských standardů a norem. Ekonomické krize v oblasti tištěných novin je dlouhodobě pozorovaným fenoménem spojeným s nástupem internetových médií, která převzala velkou část zisků z reklamy, hlavního finančního zdroje informační médií, a způsobila rapidní pokles počtu prodaných výtisků jednotlivých novin. Nutnost hledat finanční úspory vedla seriózní média k propouštění novinářů, omezování zahraničních korespondentů a dalším úsporným opatřením. Tato situace umožnila snadnější šíření mediálních manipulací, protože jednotlivé mediální společnosti disponovali menším aparátem pro získávání a ověřování informací. V době internetu začala být rychlost a kvantita informování upřednostňována před jeho kvalitou, spolehlivostí a komplexností.

V reakci na tento vývoj začaly velké, seriózní mediální společnosti s vyhledáváním nových finančních zdrojů. Kupříkladu americký deník *The New York Times* zavedl placený obsah svých zpravodajských internetových stránek a zároveň zahájil mohutnou kampaň za rozšíření počtu předplatitelů. Díky tomu se mu podařilo zvrátit nepříznivý ekonomický vývoj a udržet vysoké standardy novinářské práce.

7.3.3 Digitální vystřízlivění

Možná nejvýznamnějším trendem je vystřízlivění z příliš pozitivního očekávání vkládaného do nových internetových médií. Konec devadesátých let a počátek nového století se nesl v duchu nadšených očekávání nad možnostmi, jež nová média přinesou do světa masových médií. Analytici předpokládali mohutnou demokratizaci zpravodajství. Místo horizontálně uspořádaných klasických masových médií měla nastat doba decentralizovaných sítí, které nebude možné snadno politicky ani ekonomicky ovládat. Klasickým příkladem zhmotnění těchto očekávání byla řada revolucí a politických změn na Blízkém východě označovaná jako Arabské jaro, která propukla v roce 2010. Díky intenzivnímu využívání internetových sociálních sítí byla označována jako facebookové nebo twitterové revoluce.

Vývoj v několika posledních letech ale zpochybnil přílišné naděje vkládané do nových internetových technologií. Masivní ovlivňování politických procesů skrze zneužívání sociálních sítí, především opět facebooku a twitteru, které jsme mohli pozorovat při amerických prezidentských volbách v roce 2016 nebo při referendu o vystoupení Velké Británie z Evropské unie v témže roce, ukázaly, že sociální sítě nejsou jen dobrým nástrojem pro aktivizace občanské společnosti, ale možná spíše mocnou zbraní, jež je možné využívat k manipulaci velké části obyvatelstva.

Velká zranitelnost a zneužitelnost sociálních sítí spočívá v několika faktorech:

- Nadbytek a přesycenost informacemi, které usnadňují šíření falešných zpráv.
- V podstatě neomezené řada cest, kterými lze po síti falešné zprávy šířit.
- Schopnost sociálních sítí třídit uživatele podle zadaných charakteristik a tak falešné zprávy přesně cílit.
- Nízká cena šíření dezinformací.
- Horizontální struktura sociálních sítí, která umožňuje kterémukoli uživateli šířit falešné zprávy.
- Neexistence ochrany proti šíření dezinformací ze zahraničí.
- Technologie umožňující vytváření falešného audiovizuálního obsahu obtížně rozeznatelného od skutečných zpráv.

Kontrolní otázky

- Jaký vnímáte rozdíl mezi mediální interpretací, mediálním přesvědčováním a mediální manipulací?
- Jaké jsou hlavní faktory umožňující mediální manipulaci na individuální úrovni?
- Jaké jsou hlavní současné společenské trendy otevírající prostor pro mediální manipulaci?

Souhrn

Informační a mediální manipulace představuje jednu z největších výzev pro současné demokracie ve všech částech světa. Díky řada individuálních a společenských faktorů je současné společnost otevřenější pro přijímání mediálních manipulací. Tato skutečnost znamená potenciální i aktuální hrozbu pro vývoj demokratického politického uspořádání.

Literatura

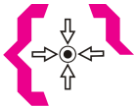
ALVAROVÁ, Alexandra: *Průmysl lži: propaganda, konspirace a dezinformační válka*. Praha: Stanislav Juhaňák – Triton, 2019.

GREGOR, Miloš – VEJVODOVÁ, Petra: *Nejlepší kniha o fake news, dezinformacích a manipulacích*. Brno: CPress, 2018.

Information manipulation: A Challenge for Our Democracies. A report by the Policy Planning Staff (Ministry for Europe and Foreign Affairs) and the Institute for Strategic Research (Ministr for the Armed Forces) of the Republic of France, 2018.

SNYDER, Timothy: *Cesta k nesvobodě: Rusko, Evropa, Amerika*. Praha: Paseka, Prostor, 2019.

8 Aktuální problematika šíření dezinformací

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o nejdůležitějších aktérech šíření dezinformací v současném světě.
- Získáte informace o vlivu Ruské federace na americké prezidentské volby v roce 2016.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- dezinformace
- informační manipulace
- Islámský stát
- Sociální sítě
- Internetoví trolové
- Americké prezidentské volby

8.1 Aktéři mediálních manipulací

V předcházející kapitole jsme se zabývali obecně problematikou mediální manipulace a příčinami, které v současné době vytvářejí prostor pro šíření dezinformací a manipulací. V této kapitole se zaměříme na několik aktuálních případů záměrného šíření nepravdivých nebo upravených informací s cílem ovlivnit politickou situaci. Nejdříve se zaměříme na jednotlivé aktéry, kteří se nejvýrazněji podílejí na šíření falešných zpráv.

8.1.1 Islámský stát

Různé radikálně islamistické skupiny, mezi nimi nejvýrazněji teroristická organizace Al-Káida, začaly využívat internet k šíření vlastních propagandistických materiálů již na počátku 21. století. Islámský stát, nejsilnější nástupnická organizace islamistického terorismu působící od přelomu roku 2013-2014 v Sýrii a v Iráku, pak dokázala plně využít rozvoje, ke kterému došlo v oblasti digitálních a informačních technologií v posledních deseti letech. Islámský stát zahájil mohutnou internetovou kampaň a podle kvalifikovaných odhadů se mu díky tomu podařilo přilákat do svých řad více než 18 000 bojovníků z 90 zemí celého světa. I v současné situaci, kdy je Islámský stát výrazně oslabený a v podstatě vytlačený ze svého původního postavení, zůstává jeho přítomnost v on-line prostoru nadále silná.

Islámský stát a obdobné organizace dokáží velmi dobře pracovat jak s obsahem svých propagandistických materiálů, většinou videí umístěvaných na internet, tak s jejich přesným zacílením. Hlavním cílem internetových kampaní bývají mladí lidé, mnohdy ze

zemí západní Evropy, kteří procházejí osobní krizí nebo hledají vlastní místo v životě. Často sociálně a ekonomicky vyloučení jedinci se tak stávají snadným terčem radikálních islamistů. Propaganda Islámského státu obratným způsobem kombinuje zjednodušenou a černobílou interpretaci historie, často se odvolávající na nespravedlnosti napáchané v době kolonialismu, s radikální verzí islámské teologie.

Islámský stát byl schopen vytvořit velmi efektivní síť pro šíření vlastních materiálů. Disponoval vlastní komunikační agenturou AMAQ a mediálním centrem Al-Hayat, které pracovaly na vytvoření internetové „džihádosféry“. Ta zahrnuje vedle klasických webových stránek, také intenzivní přítomnost na sociálních sítích jako je Twitter, Facebook, Instagram, WhatsApp, Tumblr a šíření velkého množství obrazového a video materiálu. Ilegální a teroristické operace jsou koordinovány v šifrované a běžnému uživateli nepřístupné části internetu, někdy označované jako darknet. Tato rozsáhlá síť internetových služeb také umožňuje Islámskému státu kombinovat odlišné formáty pro šíření svých sdělení, jako jsou klasická psaná vyjádření, videa, písně, internetové memy apod.

Hlavním cílem propagandy Islámského státu je využití sociální, ekonomické, politické a kulturní zranitelnosti lidí pocházejících často z prostředí imigrantských komunit. Tím, že se zaměřuje především na mladé lidi, usiluje o ovlivnění skupiny v citlivém období dospívání a cíleně zneužívá jejich oslabené osobní identity.

8.1.2 Rusko

Role Ruské federace při záměrném šíření manipulativního a falešného mediálního obsahu patří k jedné z nejvíce diskutovaných otázek současnosti. Přestože se mnohdy pohybujeme v oblasti, která je velmi ovlivněna našimi vlastními politickými preferencemi, můžeme na základě dostupných faktů s jistotou říci, že Rusko systematicky používá nástroje digitálních technologií pro ovlivňování politických procesů v řadě států světa. V posledních 3 letech byly zaznamenány ruské interference při nizozemském referendu o přijetí asociační dohody EU s Ukrajinou, při referendu o vystoupení Velké Británie z Evropské unie a při referendu o vyhlášení nezávislosti Katalánska. Prokazatelná je také snaha Ruska ovlivnit volby ve Spojených státech amerických, ve Francii a v Německu. Můžeme říci, že Rusko je nejvýznamnější aktér, jenž usiluje o ovlivnění politického dění v Evropě skrze digitální informační technologie.

Ruská strategie šíření informačních manipulací a falešných zpráv jistým způsobem navazuje na dědictví sovětské éry, kdy byly obdobné postupy masivně využívány tajnými službami k ovlivnění průběhu studené války. Zásadní rozdíl ale spočívá v tom, že v současnosti ruský stát neusiluje o šíření jedné světonázorové ideologie. Cílem již není rozšíření ideologické sféry vlivu, ale spíše oslabení a rozdělení států, které jsou vnímány jako rivalové nebo nepřátelé Ruska. Přijetí strategie informační války bylo do značné míry reakcí na západní odmítnutí politiky prezidenta Vladimíra Putina a vzniklo i jako snaha o zabránění šíření vlivu tzv. barevných revolucí, jež propukly v roce 2003 v Gruzii a v roce 2004 na Ukrajině a které usilovaly o hlubší demokratizaci postsovětských společností.

Úsilí Ruska o obnovu mezinárodního vlivu a především o obnovu kontroly nad bývalým sovětským prostorem, tradičně považovaným za ruskou sféru vlivu, mělo nejprve podobu šíření pozitivního mediálního obrazu, který měl zprostředkovat např. televizní stanice Russia Today (dnes RT) zřízená v roce 2005. Její vícejazyčné vysílání mělo být obdobou mezinárodního vysílání BBC a obdobných stanic, reálně však slouží jako propagandistický nástroj ruské vlády.

Pozitivní kampaň ale byla brzy doplněna o přístupy pracující více s negativními a diskreditujícími přístupy. Určitým zlom zde představuje války v Gruzii v roce 2008, během které se ruským mediálním kanálům nepodařilo vytvořit pozitivní obraz ruské politiky. Proto se začaly více soustřeďovat na zpochybňování a kritiku západních států. Důležitým mezníkem byly také protesty ruské občanské společnosti proti Vladimíru Putinovi v roce 2011, které dále prohloubily nedůvěru ruského prezidenta vůči Západu, kterého považoval za strůjce protestů. Poslední důležitou událostí formující postoj Ruska k Evropské unii a USA bylo dění na Ukrajině na přelomu let 2013-2014, kdy významná část ukrajinské společnosti požadovala nasměrování své země směrem k bližší spolupráci s EU. Právě v souvislosti s děním na Ukrajině ruský stát výrazně zintenzivnil a prohloubil svoji informační ofenzivu proti státům v postsovětském prostoru i proti západnímu společenství.

V souvislosti s používáním digitálních technologií a mediálních manipulací hovoří ruští představitelé o „způsobu vedení války nové generace“. V podstatě je tím myšleno snižování rozdílů mezi mírovým a válečným stavem, které již nejsou jednoznačně rozeznatelné (jak o tom hovoří např. tzv. Gerasimova doktrína) a naopak větší důraz na nekonvenční způsoby uplatňování vlastního vlivu za použití politických, ekonomických nebo mediálních prostředků. Ruský admirál Píramov definuje tento způsob vedení války následujícím způsobem:

Vedení informační války spočívá v zajištění cílů národní politiky v čase míru i války skrze prostředky a techniky ovlivňování informačních zdrojů druhé stran (..) a zahrnuje ovlivňování protivníkovy informačního systému a psychického stavu (...), dezinformace, manipulace, propaganda, lobování, krizová kontrola a vydírání.³⁹

Cílem vedení informační války je dosažení informační převahy. V případě Ruska a jeho bezpečnostních představitelů je informační válka vnímána jako obranná vůči tlaku západních států, zejména USA, které jsou obviňovány z vedení informační války vůči Rusku (takto jsou vnímány zmiňované události Arabského jara z roku 2011 nebo stále probíhající krize na Ukrajině). Přes jednoznačně prokázané vedení dezinformačních kampaní zaměřených na ovlivňování politických procesů v západních státech, bychom neměli možnosti ruského státu považovat za neomezené a všemocné, případně mu připisovat všechny negativní jevy, které můžeme v současnosti v západní politice pozorovat. Mediální trh v západních demokratických zemích stále zůstává otevřeným prostorem. V konkurenci tradičních a zavedených médií nezískávají ruská propagandistická média takový zájem diváků, o jaký usilují. Jak již bylo řečeno, ruská strategie se také nezaměřuje na dosahování jasných ideologicky podložených cílů, ale spíše na využívání vnitřní zranitelnosti a slabosti západních zemí. Je proto důležité věnovat pozornost vnitřním příčinám problémů, které pozorujeme v evropských zemích a v USA. Rusku jistě není jediným nebo hlavním viníkem současných politických a společenských problémů. Pouze je dokáže dovedně využívat pro své vlastní cíle.

8.1.3 Čína

Čínská lidová republika představuje vedle Ruska druhou nejvýznamnější velmoc usilující o ovlivnění mezinárodní politiky skrze informační válku. Komunistická strana Číny a její vedoucí představitelé využívají nástroje informační manipulace jednak

³⁹ *Information manipulation: A Challenge for Our Democracies*. A report by the Policy Planning Staff (Ministry for Europe and Foreign Affairs) and the Institute for Strategic Research (Ministry for the Armed Forces) of the Republic of France, 2018, s. 56.

k usměrňování vnitřního politického procesu a upevňování vlastního mocenského postavení uvnitř Číny, jednak k ovlivňování mezinárodního veřejného mínění ve prospěch Číny v řadě citlivých zahraničně politických otázek. Hlavní institucí odpovědnou za vytváření a šíření propagandy čínského režimu je Ústřední řídicí komise pro vytváření duchovní civilizace (*Central Guidance Commission on Building Spiritual Civilization*). Čínský stát využívá velké množství informačních kanálů pro šíření mediální obsahu, který má podporovat oficiální politiku režimu a jeho velké politické programy, například projekt nové Hedvábné stezky (*Belt and Road Initiative*). V současnosti kontroluje 3000 veřejných televizních stanic, 2500 rádiových stanic, 2000 novin, 10 000 časopisů a více než 3 miliony internetových stránek. Tyto kanály pak doplňují další vzdělávací a akademické instituce, jakými je síť Konfuciových institutů, jež mají šířit čínský kulturní vliv.

Mezi nejdůležitější čínské mediální kanály zaměřené na mezinárodní publikum patří *China Global Television Network*, zpravodajská agentura *Xinhua State News Agency* a anglicky psané noviny *People's Daily*, *China Daily* a *Global Times*.

Spolu s proměnou postavení Číny v mezinárodních vztazích a její vzestup mezi nejdůležitější supervelmoci současného světa se proměňuje i obsah čínského zpravodajství určeného mezinárodnímu publiku. Více se soustřeďuje na kritiku západních mocností, především Spojených států amerických. Mnohdy také přebírá obsah ruských propagandistických médií, jakými jsou RT nebo zpravodajské stránky Sputnik. Čínské zpravodajství se soustředí na témata spojená s uplatňováním čínského vlivu, jako je problematika Jihočínského moře, vztah k Indii a Japonsku nebo působení Číny v Africe a ve východní a střední Evropě. Cílem čínské propagandy je, podobně jako v případě Ruska, oslabit univerzalistický nárok západních liberálních demokracií a vytvořit alternativní narativ současného vývoje mezinárodních vztahů.

Čínský režim ale nezůstává jen u zřizování veřejných mediálních kanálů pro ovlivňování světové veřejnosti. Mezi nástroje prosazování svého vlivu zařazuje kupříkladu úsilí o získání podpory bývalých i aktivních evropských státníků, pronikání do mezinárodních organizací (např. Interpol nebo Rada Evropy), kontrola čínské diaspory v zahraničí, kontrola výměnných akademických programů, vymezování se vůči evropským státům a vládám, které přijímají kroky vnímané jako nepřátelské vůči Číně. Mezi státy nejvíc zasažené vlivem čínské propagandy patří Austrálie, která již přijímá konkrétní obranné kroky proti přílišnému pronikání čínského vlivu.

8.2 Ruské vměšování do amerických prezidentských voleb v roce 2016

Z celé řady manipulativních a dezinformačních kampaní, které můžeme v posledních letech zaznamenat v mezinárodní politice, vybereme jako případovou studii jeden z nejzávažnějších případů – snahu Ruské federace ovlivnit prezidentské volby v USA na podzim roku 2016. Celý proces ruské dezinformační kampaně byl v posledních třech letech podroben rozsáhlému vyšetřování, které umožňuje s určitostí říci, že ruský stát se aktivně podílel na ovlivňování nejdůležitějších amerických voleb. Hlavním cílem ruské kampaně byla podpora republikánského kandidáta a budoucího vítěze voleb Donalda Trumpa a naopak poškození kampaně demokratické kandidátky, bývalé americké ministryně zahraničí Hillary Clintonové.

Kampan, která byla s největší pravděpodobností koordinovaná bezpečnostními složkami Ruské federace, se skládala z několika samostatných částí. První spočívala ve snaze ovlivnit uživatele sociálních sítí pomocí nasazení tzv. internetových trollů (tedy lidí

nebo počítačových algoritmů ovlivňujících dění a diskuze na sociálních sítích). Hlavním nástrojem této části kampaně byla tzv. Agentura pro výzkum internetu (*Internet Research Agency*), ruská firma sídlící v Petrohradu a podílející se na podvratných internetových aktivitách. V roce 2015 zaměstnávala více než 1000 lidí, kteří za pomoci falešných internetových profilů a identit aktivně vstupovali do diskuzí na amerických sociálních sítích. Členové agentury působili s cílem podpořit republikánského kandidáta Donalda Trumpa, případně demokratického kandidáta Bernieho Sanderse proti Hillary Clintonové. Za tímto účelem vytvořili řadu facebookových skupin, které podporovaly konzervativní politiky, Afroameričany, LGBT aktivisty nebo náboženská uskupení. Na informace od některých těchto skupin a účtů odkazovali během kampaně členové štábu Donalda Trumpa.

Kvalifikované odhady říkají, že reklama placená ruskými agenty zasáhla během kampaně až 10 miliónů uživatelů Facebooku. V souvislosti s prezidentskou kampaní bylo zřízeno 470 facebookových účtů. Obsah 6 neaktivnějších účtů byl sdílen 340 milionkrát. Ruská dezinformační operace zároveň využívala informace z ruských propagandistických kanálů RT a Sputnik k tomu, aby dále polarizovala americkou veřejnou diskuzi. Oficiální odhady společnosti Facebook říkají, že kolem 126 miliónů Američanů bylo v rámci kampaně zasaženo obsahem vytvořeným ruskou dezinformační operací.

Druhou větví ruské operace byla série kyberútoků cílených na prezidentskou kampaň demokratické strany. Hlavním aktérem byla v tomto případě ruská tajná služba GRU, která se skrz hackerské útoky nabourávala do emailových účtů zaměstnanců a dobrovolníků prezidentské kampaně Hillary Clintonové i do počítačových sítí hlavních institucí demokratické strany, především Národního výboru demokratické strany (Democratic National Committee, DNC). Ukradené materiály pak byly ve vhodnou dobu zveřejňovány. První vlna zveřejnění byla načasována 3 dny před sjezdem demokratické strany (Democratic convention) 22 června 2016 s cílem vyvolat dojem, že demokratická kampaň poškozují Bernieho Sanderse, rivala Hillary Clintonové. Druhý balíček emailů byl zveřejněn 7. října, krátce poté, co Obamova administrativa zveřejnila prohlášení obviňující Rusku z ovlivňování prezidentské kampaně a pouhých 29 minut poté, co list *Washington Post* zveřejnil videonahrávku ukazující pohrdlivý přístup kandidáta Trumpa k ženám (tzv. *Access Hollywood videotape*).

Posledním ruským nástrojem byla snaha přímo zasáhnout do elektronických volebních systémů používaných v některých státech USA. V průběhu léta a podzimu 2016 napadli ruští hackeři tyto systémy ve 39 amerických státech. Ruská akce v tomto případě ale vedle nejspíše pouze ke shromažďování informací z voličských databází a průběh voleb přímo neovlivnila.

Částí ruské kampaně, která přímo nesouvisela s využíváním mediálních a digitálních technologií, byla snaha skrze finanční toky ovlivnit některé vlivové skupiny v americké společnosti (např. asociaci držitelů střelných zbraní *National Rifle Association*, NRA) nebo přímo členy kampaně Donalda Trumpa. Jak ukazuje nejdůležitější zpráva týkající se ruského vlivu na americké volby, materiál vypracovaný zvláštním nezávislým vyšetřovatelem Muellerem zveřejněný v dubnu 2019, byla řada členů Trumpova štábu v přímém spojení s představiteli Ruské federace. Přímé napojení prezidentského kandidáta Trumpa na ruské činitele se ale nepotvrdilo.

Kontrolní otázky

- Jaké strategie využívá pro šíření dezinformací Islámský stát?
- Jaký postup používají hlavní státy šířící dezinformace – Rusko a Čína?
- Jakými způsoby Ruská federace ovlivňovala americké prezidentské volby v roce 2016?

Souhrn

V této části textu jsme se seznámili s nejdůležitějšími světovými aktéry šíření dezinformací – Islámským státem, Ruskem a Čínou. Blíže jsme se také zaměřili na problematiku ruské vměšování do amerických prezidentských voleb.

Literatura

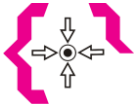
ALVAROVÁ, Alexandra: *Průmysl lži: propaganda, konspirace a dezinformační válka*. Praha: Stanislav Juhaňák – Triton, 2019.

GREGOR, Miloš – VEJVODOVÁ, Petra: *Nejlepší kniha o fake news, dezinformacích a manipulacích*. Brno: CPress, 2018.

Information manipulation: A Challenge for Our Democracies. A report by the Policy Planning Staff (Ministry for Europe and Foreign Affairs) and the Institute for Strategic Research (Ministry for the Armed Forces) of the Republic of France, 2018.

SNYDER, Timothy: *Cesta k nesvobodě: Rusko, Evropa, Amerika*. Praha: Paseka, Prostor, 2019.

9 Digitální technologie a mediální informace

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o vlivu digitálních technologií na lidské myšlení.
- Získáte informace o digitálním a informačním přehlcení a nástrojům, jakým mu čelit.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- Digitální revoluce
- Digitální demence
- Přehlcení informacemi
- Kybernetoc

9.1 Digitální revoluce

V našem výkladu o roli médií v současném světě se prolínají dvě hlavní témata: spojení médií s politikou a vliv technologií na naši práci s informacemi. V této kapitole uzavřeme druhý tematický okruh a pokusíme se nastínit vliv nejmodernějších digitálních technologií na naše nakládání s informacemi. Již v předcházejících kapitolách jsme se dotkli otázky vlivu internetových sociálních sítí na aktuální politický vývoj, nyní se blíže zastavíme u vlivu digitálních technologií na individuální schopnosti nakládat s mediálními informacemi.

V úvodních kapitolách našeho textu jsme představili jednu z klíčových tezí našeho přemýšlení o médiích, tvrzení, že samo médium je poselství. Způsob, jakým přijímáme informace, již sám o sobě ovlivňuje to, jak jsme je schopni vnímat a dále s nimi pracovat. Hovořili jsme o dvou až třech základních zlomových obdobích orální kultury, písemné kultury a především o mediální revoluci, jíž způsobil vynález knihtisku. Zdá se, že v současnosti stojíme uprostřed další technologické revoluce. Může tvrdit, že tato revoluce započala již se vznikem prvních audiovizuálních médií, jakými byly telegraf a fotografie. Dále byla umocněna vynálezem a masovým rozšířením rozhlasu a televize. Bezprecedentní dopad na lidské myšlení ale přináší především současné digitální technologie v čele s internetem a sociálními sítěmi. Této problematice se chceme zevrubněji věnovat v následující kapitole.

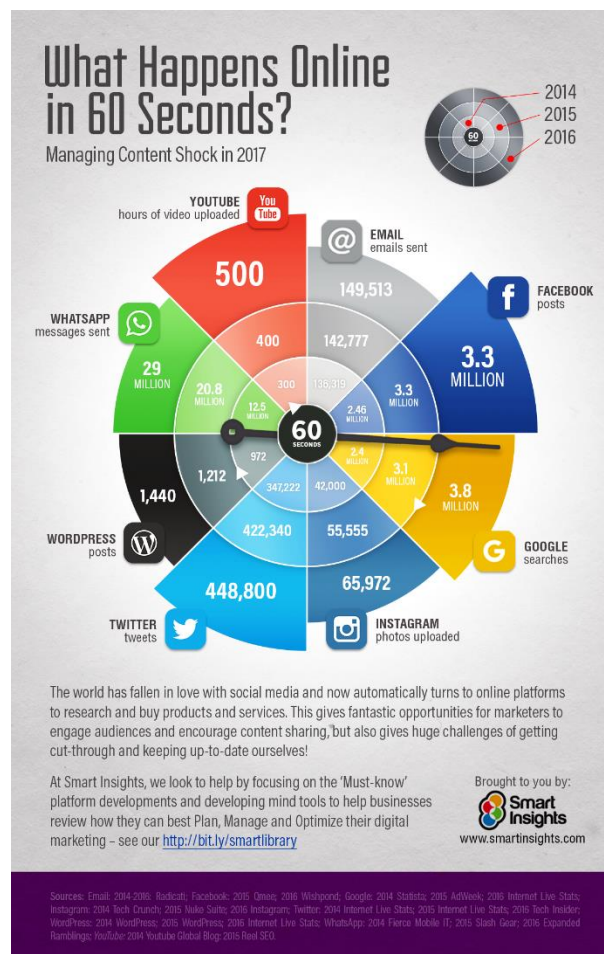
9.2 Přehlcení informacemi

Jedním z nejviditelnějších jevů digitální revoluce je zahlcení informacemi. Díky okamžitému přístupu k mediálním zprávám a dalším druhům informací, které poskytuje internet, sociální sítě, chytré telefony a které k člověku přicházejí z nejrůznějších komunikačních nástrojů počínaje emailem přes nejrůznější platformy pro zaslání

krátkých zpráv, je každý z nás obklopen dříve nepředstavitelným množstvím informací. Podle výzkumů se ukazuje, že v současnosti každý člověk zkonsumuje třikrát víc informací než před 50 lety. Primárním problémem není ani samotné množství informací, i z dávné historie známe obrovské knihovny obsahující takové množství informací, že je žádný jednotlivý člověk nebyl schopen zpracovat. Největší výzvu současnosti představuje neustálá a okamžitá dostupnost informací.

Hlavní příčinou tohoto stavu je jednoznačně rozšíření internetu, který se zvětšující se rychlostí bourá jakékoli informační bariéry. Dostupnost textů, obrázků, hudby a videí je v podstatě neomezená. Graf umístěný pod textem ukazuje, jak velké množství informací proteklo internetem v roce 2017 během jedné minuty a k jak velkému nárůstu došlo od roku 2014. Zahlčení informacemi je evidentní a stává se jednou z hlavních výzev současnosti.

Je zřejmé, že běžný uživatel vystavený neustálému přílivu nových emailových i jiných zpráv se s tímto stavem vyrovnává jen velmi obtížně. Každé vyrušení se promítá do naší schopnosti soustředění a pracovního nasazení. Podle neurologických výzkumů trvá v průměru osm minut, než jsme schopni se po vyrušení nějakou zprávou opět ponořit do plného soustředění. A problémem není jen množství neustále přicházejících informací, ale také naše schopnost je třídít a odlišit ty relevantní od zbytečných.

Schopnost odpoutat se od neustálého přívalu zpráv a možná ještě více schopnost třídít důležité zprávy od nedůležitých, se stává klíčovou pro přežití v digitálním věku. Internet nám nabízí velké množství jednotlivých informačních střípků, ale zdá se, že v jednotlivých komplexních společenských a politických problémech se orientujeme stále méně. Proto, abychom byli schopni internet efektivně využívat, je nezbytné si vytvořit dobrou informační mapu.

Pro vytvoření dobré informační mapy je nutné si uvědomit, že informace si nejsou rovny. Kvantita jednoduše neznamená kvalitu a o světě kolem nás neporozumíme jednoduše tak, že budeme shromažďovat co nejvíce informačních zdrojů a vzájemně je porovnávat. Nejdůležitější schopností je rozpoznat kvalitní zdroj informací. Britský novinář Robert Cottrell uvádí, že jen asi 1% zpráv a článků z internetu má pro čtenáře nějaký význam a hodnotu: „Zbytek tvoří bulvár, nesmysly, pomíjivé denní zprávy, opakování toho, co už bylo napsáno.“⁴⁰

Jednoduchý návod na rozpoznávání kvalitních informací ale neexistuje. Rozhodující je dlouhodobá zkušenost a znalost obecného politického, historického a kulturního kontextu. Pro vytvoření správné citlivosti na kvalitní informace existuje několik doporučení. Můžeme si nakreslit vlastní informační mapu, do níž zaneseme všechny informační zdroje, které používáme a pak se jí pokusíme upravit tak, aby obsahovala jen ty opravdu důležité a spolehlivé. Je dobré se orientovat v autoritách, které nás v jednotlivých oblastech, ať už se jedná o politiku nebo kulturu, mohou pomoci navést na zajímavé a důvěryhodné informace. Dobrým pomocníkem při opatrném a smysluplném využívání může být např. sociální síť Twitter, na které můžeme sledovat odborníky, kteří se v daném oboru orientují a jsou schopni nás přivést k zajímavým textům. A neměli bychom se bát za kvalitní informaci zaplatit. Spolehlivé informování není levnou záležitostí, a proto je kvalitní obsah na internetu čím dál více zpoplatňován. Vyplatí se proto sledovat i některé velké mezinárodní informační médium i v případě, že za jeho obsah musíme zaplatit. I díky tomu podporujeme kvalitní novinářskou práci.

9.3 Digitální technologie a lidské kognitivní schopnosti

Vliv digitálních technologií a digitálních médií se ale neomezuje pouze na to, že umožňují dříve nepředstavitelný nárůst oběhu informací. Obdobně jako vynález knihtisku i vznik digitálních technologií významně ovlivňuje lidské myšlení a základní kognitivní schopnosti. Přestože o přesném rozsahu vlivu digitálních technologií na lidský mozek zatím panuje mezi vědci diskuze, je zřejmé, že kromě pozitivního vlivu má digitální technologie i nezanedbatelný negativní vliv na naši schopnost myslet a poznávat okolní svět.

Jak ukazuje kupříkladu německý neurovědec a psychiatr Manfred Spitzer ve svých knihách *Digitální demence* a *Kybernemoc*, v nichž se podrobně zabývá vlivem digitálních médií na lidský mozek. V situaci, kdy před obrazovkou počítače stráví dospělí lidé v zemích západního světa průměrně kolem 10 hodin denně a kupříkladu v Německu a USA čtrnácti a patnáctileté děti 7,5 hodiny denně, je otázka, zda digitální média spíše napomáhají našim schopnostem nebo je poškozují, více než na místě.

Manfred Spitzer ve svých knihách ukazuje, že lidský mozek je neustále se vyvíjející orgán, jehož správné fungování je potřeba stále posilovat. Neplatí teze, že vývoj lidského mozku se v určitou dobu zastaví a již jej nejde dále rozvíjet. Naopak mozek funguje jako sval, který můžeme správným používáním posílit nebo naopak špatným používáním

⁴⁰ LINDNER, Tomáš: *Pomoc informace*. Respekt, roč. 2014, č. 35, s. 64.

fatálně poškodit. Nová média a jejich příliš intenzivní používání ve výukovém procesu může kognitivní schopnosti mozku zásadním způsobem poškozovat. Diagnóza digitální demence v tomto případě není pouhou nadsázkou, ale skutečnou hrozbou, kdy nás závislost na digitálních technologiích může přivést k výraznému utlumení našich myšlenkových schopností.

Výsledky výzkumů zavádění počítačů do školní výuky ukazují, že jejich nasazení vede ke snížení kompetencí v zásadních oblastech počítání a čtení. Neomezená dostupnost počítačů nevede k většímu rozvoji schopnosti se učit, ale nejprve k intenzivnějšímu hraní počítačových her a následně k odvádění od učení i od sociálních vztahů. Děti, které ve výuce počítač vůbec nepoužívají, mají obdobné výsledky jako děti, které počítač využívají jen zřídka, ale naopak obě tyto skupiny mají výrazně lepší studijní výsledky než děti, jež používají počítač několikrát týdně. Navíc je nutné si uvědomit, že většina produktů digitálních technologií i nastavení internetových sociálních sítí je vytvářeno tak, aby posilovalo závislost uživatele na daném technologickém produktu.

Nejohroženější skupinou jsou v tomto případě děti a dospívající, kteří již nezažili prostředí bez digitálních technologií. Jak ukazují rozsáhlé a dlouhodobé psychologické výzkumy chování mladých lidí, užívání chytrých telefonů více než 50% mládeže přináší zásadní změny do jejich osobního i sociálního chování.⁴¹ Digitální technologie nejen, že ohrožují naše kognitivní schopnosti, ale přinášejí také méně spánku, protože uživatelé celou noc sledují přicházející zprávy a vzkazy. Internet a chytré telefony také přivádějí své uživatele do větší sociální izolace, protože ti již nemají takovou potřebu vyhledávat reálný kontakt s živými lidmi. Kombinace těchto jevů pak vede k prohlubování pocitů osamělosti a deprese.

Jistě nemá být naším cílem samoúčelně a paušálně odmítat digitální technologie. Ostatně návrat do doby před jejich objevením je iluzorní a nemožný. V mnoha oblastech života představují digitální technologie nezastupitelné pomocníky, kteří výrazně zjednodušují provádění elementárních i komplexních úkolů. Je však dobré si být vědom všech nebezpečí, které s sebou tyto technologie přinášejí. Tato nebezpečí sahají od vlivu na naše základní kognitivní schopnosti a naši schopnost myslet, přes dopad na naše chování a emoce, po omezování vztahů s ostatními lidmi o ovlivňování nejdůležitějších politických událostí. I proto významný americký historik Timothy Snyder varuje ve své knize *Tyranie*:

Monitorům a obrazovkám se dnes asi vyhnout nelze, ale jejich dvojrozměrný svět nedává smysl, pokud nejsme schopni čerpat z duševní výbavy, které jsme nabyli jinde. Opakováním slov a frází, jež zaznívají z médií, se smiřujeme s absencí širšího rámce. Máme-li takovým rámcem disponovat, vyžaduje to obsáhlejší konceptuální výbavu čili víc pojmů – a abychom si osvojili víc pojmů, musíme víc číst. Odsuň ze stolu monitory a displeje a obklop se knihami.⁴²

---

⁴¹ TWENGE, Jean: *Have Smartphones Destroyed a Generation?* Dostupné z: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2017/09/has-the-smartphone-destroyed-a-generation/534198/>

⁴² SNYDER, Timothy: *Tyranie, 20 lekcí z 20. století*. Praha: Paseka, Prostor, 2017, s. 54-55.

Kontrolní otázky

- Co rozumíme pojmem digitální revoluce?
- Jakým způsobem můžeme nejlépe čelit digitálnímu přehlčení?
- Jaký je vliv digitálních technologií na lidské kognitivní schopnosti?

Souhrn

Digitální revoluce, nástup moderních informačních technologií a především internetu představuje zásadní zlom v našem nakládání s informacemi. V současnosti čelíme velkému informačnímu přehlčení a digitální technologie začínají zásadním způsobem ovlivňovat naše kognitivní schopnosti.

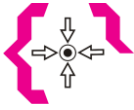
Literatura

SNYDER, Timothy: *Tyranie, 20 lekcí z 20. století*. Praha: Paseka, Prostor, 2017.

SPITZER, Manfred: *Digitální demence, jak připravujeme sami sebe a naše děti o rozum*. Brno: Host, 2014.

SPITZER, Manfred: *Kybernemoc, jak nám digitalizovaný život ničí zdraví*. Brno: Host, 2016.

10 Současné a budoucí výzvy mediálního světa

Cíle

Po prostudování této kapitoly:

- Získáte přehled o současných výzvách mediálního světa.
- Budete schopni reflektovat vlastní postoj k podpoře kvalitních médií.

Časová náročnost

2 hodiny

Pojmy k zapamatování

- Dezinformace
- Postpravda
- Regulace
- Postfaktická doba

10.1 Budoucnost seriózní žurnalistiky

Již několikrát jsme v našem textu upozorňovali na skutečnost, že fungování demokratického politického systému je bytostně podmíněné existencí seriózních médií. S tím, jak se v současné době vynořují stále intenzivnější obavy o budoucnost demokratické politiky, objevuje se stále naléhavěji i téma zachování odpovědné žurnalistické práce. Jak jsme zmiňovali především v kapitole 7., čelí v současnosti kvalitní informační zdroje celé řadě výzev. Jakým způsobem může každý z nás přispět k udržení kvalitních médií a spolu s nimi k udržení demokratické politiky?

Jedním ze základních problémů je přehlcení informací. V pestrém kaleidoskopu postmoderní mediální scény se spolu prolínají a promíchávají seriózní a kvalitní zdroje s bulvárem zaměřeným na šíření strachu a mediálních manipulací. Každý z nás má však odpovědnost za to, jak nakládá s informacemi, které k němu přicházejí. Prvním důležitým krokem je proto schopnost rozlišovat: mezi kvalitou a balastem, mezi faktem a lží, mezi diskusí a manipulací. Zdravý mediální prostor se nevyznačuje kvantitou, ale především kvalitou informací. Vytvořme si proto mediální mapu, na níž umístíme hodnotné informační zdroje a s nimi dále pracujme. Nemá být naším cílem nechat si zahltit hlavu podružnostmi nebo přímo škodlivými zdroji informací.

Druhým krokem je reflexe toho, jak mi sami s informacemi dále nakládáme. Každý z nás alespoň občas slouží jako orientační bod pro naše okolí. Každý z nás občas doporučí zajímavý článek nebo video. A protože se většina našich aktivit s informacemi odehrává na internetu, je důležité se zaměřit především na to, jak pracujeme s informacemi v čase stráveném online, na sociálních sítích. Každý z nás je odpovědný za to jaké informace sdílí a jakým informacím pomáhá získávat na popularitě a důležitosti. Proto je vždy zásadní ověřovat faktickou správnou a zdroj informace, s níž pracuje a kterou předáváme druhým. I tím pomáháme udržovat seriózní žurnalistickou práci. Cílem odpovědného nakládání s informacemi jistě nemá být názorová uniformita. Důležité názory a podněty přicházejí z nejrůznějších stran politického spektra – zleva i zprava, z liberální,

konzervativní i socialistické politiky. Je ale vždy zásadní, aby šlo o názory fakticky ukotvené v realitě našeho světa.

Posledním krokem je finanční podpora médií. V době internetového zpravodajství jsme si zvykli na to, že k nám zprávy přicházejí zdarma. Ale jako i v ostatních oblastech našeho života, pokud požadujeme hodnotné informace, musíme si uvědomit, že jejich získávání a šíření stojí velké finanční prostředky. Proto by mělo být jednou ze základních součástí našeho úsilí o udržení kvalitní žurnalistiky naše finanční podpora, ať už v podobě předplatného kvalitních tiskovin nebo placení za informační obsah na internetu.

Jak připomíná již zmiňovaný Timothy Snyder:

Zaplatit instalatérovi nebo automechanikovi považujeme za normální, ale zprávy požadujeme zadarmo. Kdybychom neplatili za opravy potrubí a motoru, byli bychom smířeni s tím, že nebudeme moct pít vodu a jezdit autem. Odkud se potom bere přesvědčení, že bychom si měli politický úsudek formovat na základě nulové investice? Dostáváme to, co si zaplatíme.⁴³

10.2 Regulace informací jako nástroj proti manipulacím?

Šíření polopravdivých nebo nepravdivých informací se záměrem ovlivnit politické dění v západních demokratických státech se stává jedním ze zásadních problémů současnosti, jak jsme to mohli pozorovat kupříkladu na případu ruského ovlivňování amerických prezidentských voleb v roce 2016. V souvislosti s těmito případy se objevují návrhy na silnější regulaci médií, zejména internetových sociálních sítí, které by měly zabránit šíření dezinformací a informačních manipulací.

Znovu se zde vrací otázka svobody slova a jejích limitů, o níž jsme diskutovali v úvodních kapitolách našeho textu. Představuje svoboda slova pouze co nejširší prostor, v němž může kdokoli říkat cokoli, nebo má být svoboda slova podmíněna odpovědností za to, co říkám a jaké informace šířím? V podstatě se zde opakuje dilema volby mezi libertariánským modelem, zdůrazňujícím maximální možný prostor formální svobody, a modelem společenské odpovědnosti, zdůrazňujícím odpovědnost za základní hodnoty demokratické společnosti.

Pokřivení, které vnáší do férové politické soutěže různé dezinformační kampaně, přivádí mnohé komentátory politického dění k úvahám o větším usměrňování mediálního provozu. Upozorňují, že demokracie nespočívá jenom v maximální pluralitě názorů a v tom, že všechny názory mají právo na to, aby zazněly, ale také v úctě k pravdě, fakticitě a osobní důstojnosti každého člověka. V situaci, kdy sociální sítě, z nichž v současnosti většina lidí čerpá většinu informací o okolním světě, vytvářejí virtuální prostor odtržený od skutečného světa, se jeví požadavek na to, aby algoritmy vyhledávání a zprostředkování zpráv nebyly nastaveny tak, že uzavírají člověka v informační bublině jako více než rozumný.

Na druhé straně zní jako oprávněná i kritika varující před tím, aby se snaha o větší fakticitu mediálního zpravodajství nezvrhla v novodobou cenzuru a prosazování jednoho správného názoru a jediné správné politické ideologie.

Opět se ukazuje, že svoboda slova není jednou provždy dané, ale proměna sociální a politické situace před nás staví stále nové výzvy a úkoly.

⁴³ SNYDER, Timothy: *Tyranie, 20 lekcí z 20. století*. Praha: Paseka, Prostor, 2017, s. 68-69.

10.3 Pravda v post-pravdivé době?

Postpravda (*post-truth*) bylo v roce 2016 vyhlášeno slovem roku a v určitém slova smyslu se chápe jako synonymum současné doby a současné politické situace. Myslí se jím politika odtržená od reálné situace, neřešící skutečné problémy, ale vytvářející virtuální prostor strachu a konfliktu. Ať už tento koncept přijmeme jako reálný obraz naší doby nebo ho spíš chápeme jako součást argumentační výbavy jedné strany politického spektra, je zřejmé, že představuje důležité svědectví o politických i mediálních diskuzích v první čtvrtině 21. století.

Polemika o postpravdivé a postfaktické době zároveň ukazuje na možná největší výzvu pro současná média, která neleží na rovině technologické ani finanční, ale hlouběji v rovině filosofické, přesněji noetické. Základní problém spočívá v tom, jak v postmoderní situaci jakýchkoli pevných východisek pro poznání skutečnosti obhájit existenci objektivní, faktické pravdy. Pokud vše považujeme za interpretaci, za text nebo jednoduše za vlastní názor, jak pak zajistit společné, sdílené výchozí body, z nichž můžeme vycházet při řešení politických a sociálních problémů?

Proto je klíčové, aby do současné mediální diskuze byli schopni vstoupit i filosofové a obhájit existenci pravdy jako také. Pravdy, která ale nebude pouze sledem jednotlivých pravdivých informací, ale která bude schopna se odvolat na hlubší, konceptuální ukotvení. Pravdy, která bude schopná přivést společnost ke sdílené představě o společném světě.

Kontrolní otázky

- Jakým hlavním výzvám čelí v současné době seriózní žurnalistika?
- Jaké osobní kroky můžeme podniknout k odpovědné práci s informacemi?
- Může regulace internetu sloužit jako nástroj pro boj s dezinformacemi?
- Jak rozumíte pojmu postpravda?

Souhrn

Mezi největší výzvy, jimž v současnosti čelí seriózní zpravodajství, patří technologické a finanční proměny mediálního světa. Zůstává otázkou, zda by tvář v tvář informačním manipulacím a dezinformačním kampaním neměl být obsah internetu výrazněji regulován. Přesto největší výzva současnosti leží patrně na hlubší filosofické rovině a spočívá v samotné možnosti poznání pravdy a její sdílení napříč společností.

Literatura

GREENWOOD, Sue: *Future journalism: where we are and where we're going*. London: Routledge, Taylor and Francis Group, 2018.

LEVITSKY, Steven – ZIBLATT, Daniel: *Jak umírá demokracie*. Praha: Prostor, 2018.

POMERANTSEV, Peter: *Nic není pravda a všechno je možné: surreální srdce nového Ruska*. Praha: Dokořán, 2016.

SNYDER, Timothy: *Tyranie, 20 lekcí z 20. století*. Praha: Paseka, Prostor, 2017.

STEPHENS, Mitchell: *Beyond news: the future of journalism*. New York: Columbia University Press, 2014.

Název: Teorie a praxe médií

Autor: Mgr. Petr Macek, Ph.D.

Vydalo nakladatelství Univerzity Hradec Králové, Gaudeamus jako svou 1771. publikaci.

Vydání: první

ISBN 978-80-7435-837-1 (online, pdf)

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons 4.0
CC-BY-SA 4.0 – Uveďte původ – Zachovejte licenci
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>